

HUMANIST

MAANDBLAD OVER HUMANISME, MENS EN WERELD

Het Ervaringshuis:

kinderen leren
al spelend
omgaan met
de wereld

Zelfmoord
en de nabestaanden

Ton Lutz
over Troje,
Sarajewo
en Rwanda

Onkruid
opent
spirituele
deuren

Piet Admiraal
en de strijd
voor euthanasie

Alzheimer
een doolhof
als eindstation

NUMMER 8/9
SEPTEMBER 1994
PRIJS: F 4,95

HUMANIST

IS EEN UITGAVE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

49-STE JAARGANG
NUMMER 8/9 SEPTEMBER 1994

Redactie-adres:

Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030 - 318145.

Redactie-secretariaat:

Alice Dessens (tst. 307)

Kantooradres:

Nieuwegracht 69A,
3512 LG Utrecht.
Fax: 030 - 367104

Redactie:

Hes van Huizen (hfdred.)
Mirre Bots

Medewerkers:

Trudy Kunz, Simone Jacobus,
Chris Pennarts, Yoeke Nagel, Rian
van Lierop, Paul Cliteur, Jansen
Schöttelndreier, Japke Schonewille,
Peter van der Meer, Tom Janssen,
Marjan Slob, Tanny Dobbelaar,
Sylvia Weve, Evert Wassenaar,
Len Munnik

Vormgeving:

Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Prepress/Lithografie/Druk:
Brouwer Offset Utrecht BV

Redactiecommissie:

Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Peter van Agteren

Foto omslag:

M. Geuzenbroek/HH

Teletekst:

De Humanist staat regelmatig
aangekondigd op teletekst 325

Zie voor lidmaatschap en
abonnement pagina 33

Advertentie-exploitatie:

All-Round Media Services
Postbus 1524 - 2003 BN Haarlem
Tel. 023-245336 - Fax 023-248043.

De tarieven van september 1993
zijn van kracht. Informatiefolder is
op aanvraag verkrijgbaar.

De Humanist wordt gedrukt op licht-
houhoudend mc papier, chloorvrij.

(Ingezonden mededeling)

ZORGKNOOPPUNT

COORNHERT STATE

Het bestuur van de Humanistische Stichting voor Huisvesting van Ouderen te Heerenveen roept kandidaten op voor de functie van:

HUMANISTISCH RAADSMAN/VROUW

voor 12 uur per week

voor het Zorgknooppunt "Coornhert-State"

Algemene informatie:

Het humanistische Zorgknooppunt "Coornhert-State" te Heerenveen probeert op innoverende wijze vorm aan de inhoud van zorg voor ouderen te geven. Handhaving van eigen verantwoordelijkheid staat voorop. Het knooppunt biedt aan 109 ouderen zorg terwijl er een brede wijkfunctie aanwezig is, o.a. twee projecten dagverzorging. De belangrijkste doelstelling van Coornhert-State is, ouderen zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen en kwaliteitszorg te bieden in een zo breed mogelijke zin.

Werkzaamheden:

- het zorgdragen voor een geïntegreerd aanbod van geestelijke verzorging aan de bewoners;
- het bijdragen aan een goed leefklimaat op basis van humanistische uitgangspunten;
- het adviseren van bestuur en management op stafniveau;
- het desgewenst ondersteunen van medewerkers bij zaken voorkomend uit het werk;
- het leveren van bijdragen bij vorming en scholing van medewerkers.

Functie-eisen:

- een voltooide opleiding aan het Humanistisch Opleidingsinstituut of aan de Universiteit voor Humanistiek;
- een inhoudelijke benoeming door het Humanistisch Verbond;
- affiniteit met de problematiek van het ouder worden;
- beheersing van de friese taal is gewenst.

Arbeidsvoorwaarden:

- een diensverband met de stichting, voorlopig voor de periode van één jaar;
- salariering en rechtspositie volgens de richtlijnen van de CAO voor Bejaardenoorde (schaal 12).

De aanstelling geschiedt in overleg met de coördinator geestelijke verzorging van de HSHB, mevrouw P. Hobbelman, tel. 020-6448901.

Informatie over de functie is te verkrijgen bij de directeur van Coornhert-State, de heer A. Princen, tel. 05130-23305.

Sollicitaties dienen binnen twee weken na het verschijnen van dit blad gericht te worden aan het bestuur van het Zorgknooppunt "Coornhert-State", onder vermelding van vacature humanistisch raadsman, Vogelwijk 20, Postbus 137, 8440 AC Heerenveen.

HET VOLGENDE NUMMER

VERSCHIJNT BEGIN OKTOBER.
KOPIJ VOOR DIT NUMMER MOET
UITERLIJK 16 SEPTEMBER IN HET
BEZIT ZIJN VAN DE REDACTIE.

In dit nummer

Omslagverhaal: Het Ervaringshuis

Het Ervaringshuis in Apeldoorn helpt kinderen weer op weg door recht te doen aan de unieke, eigen zijswijze van ieder kind. En van iedere ouder.

Pagina's 8 t/m 13

Strijdbaar humanisme nodig

Nog maar de helft van alle Nederlanders gelooft in God.

Een uitdaging voor het humanisme en Humanistisch Verbond om een integrale visie te bieden op mens en samenleving.

Pagina's 5 en 7

Het New Age-blad Onkruid

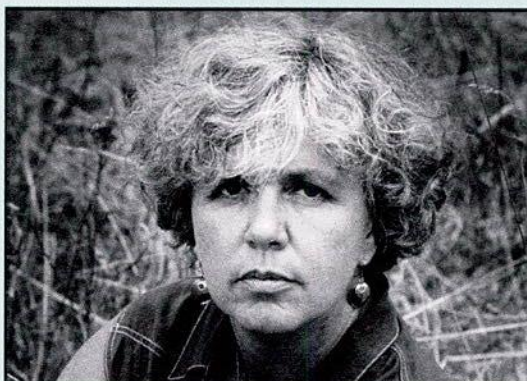
Onkruid bestaat honderd nummers. Reden om eens te kijken naar dit New Age-blad dat zich nog steeds in een toenemende belangstelling mag verheugen.

Pagina's 18 t/m 21

Zelfmoord en de nabestaanden

Bij iedere dode hoort rouw, maar na een zelfmoord is het verdriet vaak extra moeilijk te verwerken. In Maastricht kunnen nabestaanden van iemand die zelfmoord heeft gepleegd, terecht bij Maaïke van Praag.

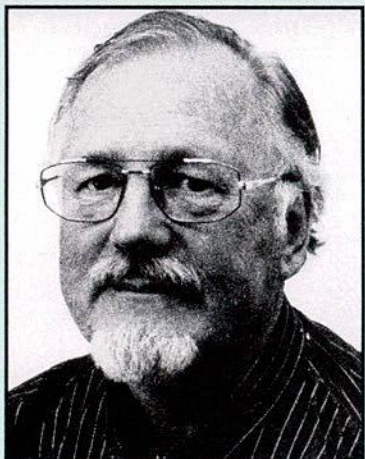
Pagina's 17/18/19

Een doolhof als eindstation

De wereld van de 53-jarige Diana Friel McGowin stortte in toen ze hoorde dat ze leed aan de ziekte van Alzheimer. Ze schreef er een boek over.

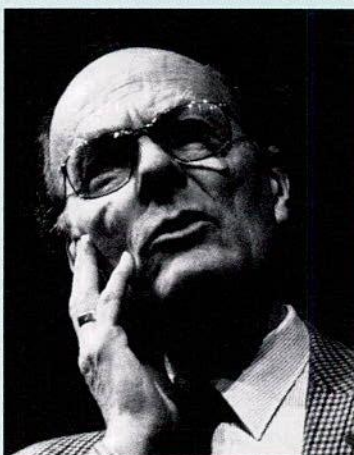
Pagina's 26/27

Piet Admiraal en euthanasie

Twintig jaar lang strijdt hij al voor de erkenning van de zachte dood. Een huisarts: "Hij heeft ons bevrijd van het gemodder." Afscheid van een vriend.

Pagina's 28 t/m 31

Ton Lutz en Homerus

Ton Lutz leest in 21 uur Homerus' 'Odyssea' voor op de radio. Gesprek met een acteur voor wie de klassieken nog steeds actueel zijn. "Dwaas is de mens die steden rauw verwoest".

Pagina 22 t/m 25

En verder:

Brieven van lezers - pagina 4
Rtv-programma's van de HOS - pagina 31
HV-Nieuws - pagina's 32/33
Rekenschap en Socrates - pagina 34
Cryptogram - pagina 35

Brieven zijn welkom.
Houdt u het wel kort. De
redactie behoudt zich
het recht voor om
brieven in te korten of
niet te plaatsen

De opgeklopte boosheid van Hans Achterhuis

Het nieuwe handboek 'Humanisme, theorie en praktijk' geredigeerd door Cliteur en Van Houten, heeft mij al veel uren geboeid beziggehouden. In het veelkleurige en 'open' karakter ervan kan ik mij goed vinden. Het werkt op mij als een encyclopedie of een uitgebreid, geïllustreerd plantenboek: je wilt iets bepaald opzoeken, je vindt het zonder al te veel moeite en een halve dag later merk je dat je heel ver afgedwaald bent geraakt via twintig andere onderwerpen. Een eerste lezing van 'Humanisme tussen Oost en West' van F. Elders (hoofdstuk 5) sprak mij niet direct zo aan. Het is een - voor mij althans - 'moeilijk' stuk, over een zeer complex thema. De vernietigende kritiek van Hans Achterhuis (Humanist, mei 1994, pag. 25) heeft me echter wakker geschud. Hans heeft - geërgerd en met kromme tenen - zijn leesplezier door dit 'flodder-achtige probeersel' laten vergallen. Dat is niet niks voor een filosoof, en het zal je maar gezegd worden door een collega!

Nieuwsgierig ben ik het essay (dat is een 'korte verhandeling', niet te verwarren met een 'probeersel') aandachtiger gaan herlezen. Naar mijn oordeel is het één van de meer belangwekkende bijdragen aan het handboek. Het heeft mijn historisch inzicht in het verschijnsel 'humanisme' verrijkt. Het wijzen op verbindingen van ons hedendaags humanisme met respectievelijk heidense mysteries, hermetische gnosis, christendom, moderne en post-moderne filosofie, de attendering op de boeddhistische

gedachtenwereld, en de kritische opmerkingen over het Van Praagse humanisme hebben op mij een verademende uitwerking. Dit prikkelende artikel verdient veel reacties en serieuze kritiek uit te lokken. In ieder geval hoop ik daarop, want er is mij nog veel onduidelijk en ik voel op veel punten grote weerstanden opborrelen; maar ik vind me teveel leek om zelf inhoudelijke discussies hierover te willen aangaan. Wel wil ik de 'recensie' van Hans Achterhuis over dit hoofdstuk karakteriseren als losse flodder. Behalve de signalering van twee grammaticale uitglijdertjes en van een grappig foutje in het register, en een opmerking over de historische bakermat van het humanistische ideaal van morele autonomie, bevat deze recensie niets dan opgeklopte boosheid. Van een hoogleraar Wijsbegeerte verwacht ik iets anders.

Joop Baljen (Emmeloord)

Humanisme tussen Oost en West

Hans Achterhuis is in zijn recensie van 'Humanisme. Theorie en Praktijk' (Humanist van april j.l.) zo fel tekeer gegaan tegen mijn bijdrage 'Humanisme tussen Oost en West' dat het nieuwsgierig maakt. Achterhuis ergert zich aan bepaalde zinnen en aan niet vertaalde Engelse citaten. Da Apocalyps zou niet correct geciteerd worden. Hij vindt zijn geliefde Thomas More niet terug in mijn tekst, terwijl de index tweemaal naar 'More' - in mijn tekst 'more'/meer - verwijst. Verbijsterd vraag ik me af, of de filosoof van techniek en onderbouw niet weet hoe

tegenwoordig boekregisters gemaakt worden, of niet wil weten dat het woord 'essay' de betekenis heeft van een persoonlijk getint betoog. Ik denk dat er iets anders aan de hand is.

Een recensent die hoofdzaken verwaarloost en kleine ergernissen breed uitmeet, heeft een verborgen agenda. Hij herkent de eigen opvattingen onvoldoende in mijn tekst. Waarom leest iemand een tekst van 10.000 woorden met "gekromde tenen"? Waarom informeert Achterhuis de lezers niet dat mijn tekst een vergelijkende studie is van boeddhisme, christendom en humanisme vanuit een zestal vragen? Waarom zegt hij niet dat Elders het onmogelijke probeert door drie complexe levensbeschouwingen onderling te vergelijken, en dit doet zonder aperte onzin uit te kramen? Misschien hebben de "gekromde tenen" van Achterhuis te maken met mijn kritiek op Jaap van Praag's postulaten, op Foucault's Maoïsme en de doodlopende stegen van het postmodernisme. Bovendien introduceer ik de term 'heidens humanisme' in twee varianten: een filosofisch-materialistische variant en een filosofisch-spirituele variant. Het woord 'heidens' valt slecht bij veel humanisten, terwijl het voor mij een positieve connotatie heeft. Er wordt veel overhoop gehaald in mijn tekst, meer dan menig humanist lief is. Het humanisme ondergaat een striptease. Lees mijn tekst, lees uw recensent, en oordeel zelf.

(Geïnteresseerden in een eerste kennismaking met boeddhisme, christendom en humanisme, een programma van zes maanden voor

eerstejaars doctoraal-studenten aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, kunnen hierover inlichtingen inwinnen bij de Universiteit voor Humanistiek, tel. 030-390100).

Fons Elders (Amsterdam)

Christelijk humanisme

Toen ik onlangs in Engeland was, stonden de media daar bol van het ontslag van de Anglicaanse priester Anthony Freeman. Freeman werd ontslagen omdat hij in zijn boek 'God in us' (SCM Press, 1993) ervoor uitkwam dat hij niet in God geloofde en voor een 'christelijk humanisme' pleitte. Ik wist nog een laatste exemplaar te bemachtigen en was erg geboeid door dit interessante en actuele werk. Interessant, omdat het niet over christendom of humanisme als zodanig gaat, maar om de psychologische brug er tussenin. Actueel, omdat veel mensen die nog op twee gedachten hinken geïnspireerd zullen raken door het verhelderende verhaal van Freeman. Voor zover ik weet is het boek nog niet in het Nederlands vertaald. Hopelijk is er spoedig een uitgever die het boek ontdekt.

Henny de Hoon (Heerlen)

Afscheid van geloof vraagt om nieuw perspectief

Nog maar de helft van de Nederlanders gelooft in God. In de afgelopen 25 jaar is het percentage onkerkelijken meer dan verdubbeld. Bijna driekwart van de Nederlanders tussen 17 en 30 jaar is buitenkerkelijk. Afscheid van de kerk betekent in de praktijk ook afscheid van godsdienst.

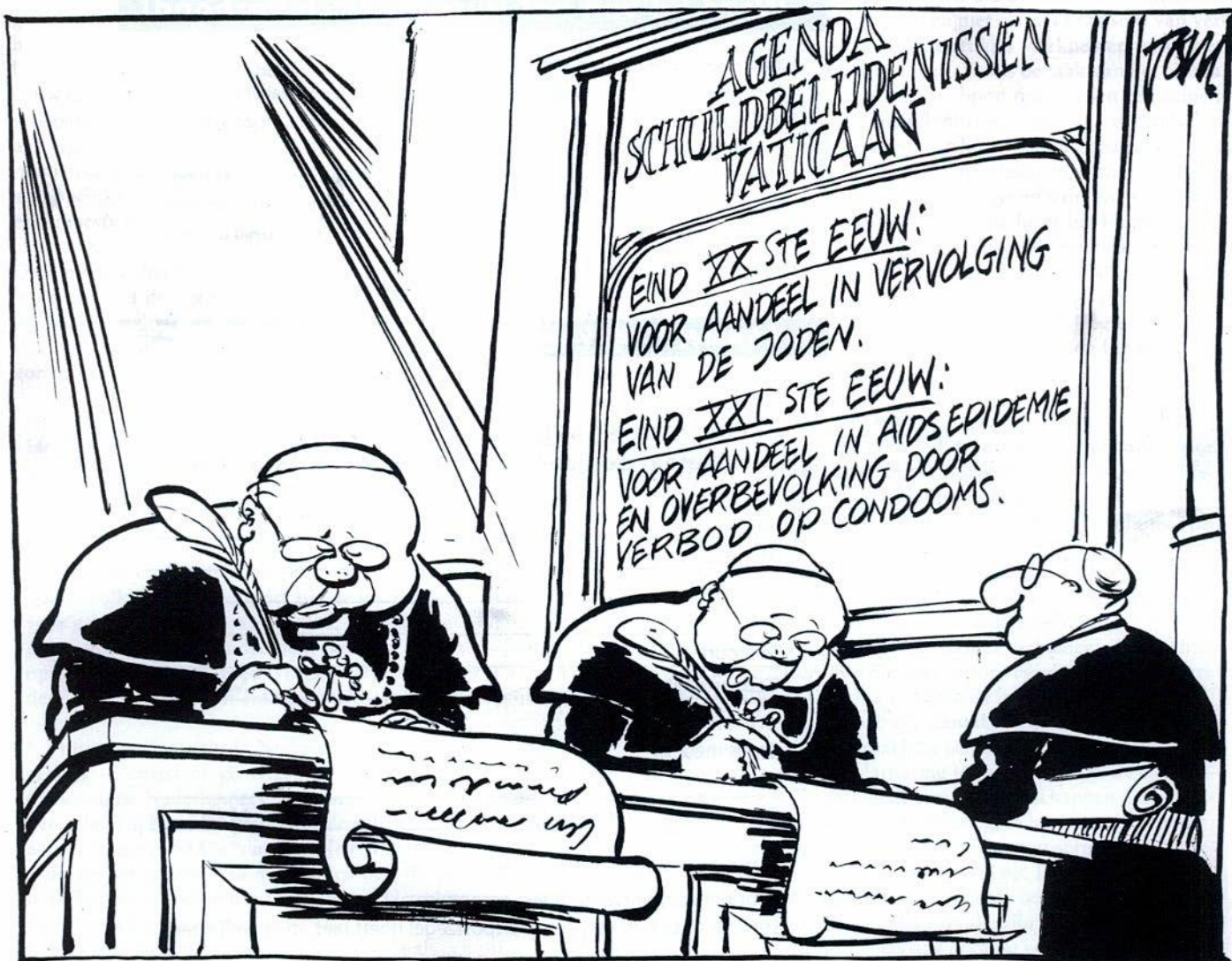
Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) presenteerde dit voorjaar deze conclusies in het rapport 'Secularisatie in Nederland, 1966 - 1991'. De secularisatie, het proces waarbij kerk en geloof in de samenleving steeds minder invloed hebben, schrijdt verder voort.

Deze ontwikkeling is van belang voor de kerken, maar niet minder voor het Humanistisch Verbond. Want ook de be-

door Paul Cliteur
(Algemeen voorzitter HV)

langstelling voor levensbeschouwing in het algemeen lijkt af te nemen. De indruk bestaat dat de Nederlander tegenwoordig steeds meer grasduint in de supermarkt van normen, waarden en idealen en kiest naar het hem of haar uitkomt. Dat lijkt heel aardig, maar kan op den duur ernstige gevolgen hebben voor een menswaardige, democratische samenleving. Voor het Humanistisch Verbond ligt de uitdaging in het verder uitwerken van een integrale humanistische visie op mens en samenleving. Deze integrale visie zal een nieuw perspectief moeten bieden op tal van maatschappelijke terreinen.

Wat is er in de plaats gekomen voor het levensbeschouwelijk kader dat de kerken vroeger boden? Volgens Becker, een van de auteurs het SCP-rapport, is dit nog niet zo duidelijk. Jongeren van 20 tot 26 jaar hebben een zekere belangstelling voor New Age, boeddhisme en antroposofie, maar dat is nog iets anders dan een daadwerkelijke betrokkenheid. Het lijkt erop dat mensen op dit moment houvast vinden in elementen uit verschillende levensbeschouwingen. Daar komt bij dat een groot deel van de nieuwe buitenkerkelijken humanistische idealen als zelfbeschikking, verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid zo vanzelfsprekend vindt, dat men ze niet als specifiek humanistisch ervaart.

Het Ervaringshuis

Kinderen en ouders leren al spelend omgaan met elkaar en de wereld

Het Ervaringshuis in Apeldoorn is enig in z'n soort in Nederland en heeft in de 26 jaar dat het bestaat, een geheel eigen manier van werken ontwikkeld om kinderen met psychosomatische en psycho-sociale problemen weer op weg te helpen. Vaak met verrassend goed resultaat voor timide, aan moeders rok hangende kinderen, voor superdrukke, chaotische, niet in toom te houden kinderen, voor kinderen met leer- en concentratieproblemen, voor weigerachtige en agressieve kinderen of voor geheel in zichzelf gekeerde kinderen die een dik slot op hun binnenwereld hebben gedaan. De zes orthopedagogische behandelaars die in het Ervaringshuis werken, plakken deze kinderen geen etiket op en behandelen ze ook niet volgens de standaardaanpak, maar proberen recht te doen aan de unieke, eigen zijswijze van ieder kind. En van iedere ouder, want als een kind voor een behandeling naar het Ervaringshuis komt, is het wel de bedoeling dat één van de ouders meekomt. De opvoedingsrelatie staat centraal - en dus niet de directe klacht van het kind of wat er in diens ontwikkeling is misgegaan.

door Mirre Bots
foto's: Chris Pennarts

Robby Bertsch, coördinator van het Ervaringshuis en één van de drijvende krachten achter de speciale manier van werken en denken: "We proberen de kunst te verstaan om steeds weer te kijken naar de specifieke situatie van dat kind en die ouder, waarbij we ervan uitgaan dat ieder mens uniek is, dus ook de opvoedingsrelatie en het appèl dat men op elkaar doet. Het is een voortdurend zoeken naar de juiste benaderingswijze, waarbij intuïtie een belangrijke rol speelt. We beperken ons ook niet tot één methode, maar laten ons door verschillende theorieën over opvoeding en de ontwikkeling van het kind en de mens inspireren."

Mirre Bots nam een kijkje in de wereld van het Ervaringshuis en van de hier ontwikkelde onconventionele en inspirerende kijk op kinderen, ouders en hun worsteling met de wereld waarbij respect steeds het sleutelwoord is.

**Alles ademt een sfeer van spelen,
onderzoeken en ontdekken. Hierdoor
kunnen kinderen en ouders een zoektocht
houden naar hun eigen mogelijkheden.**

De kiem tot het ontstaan van het Ervaringshuis werd 26 jaar geleden gelegd door dr. Gadiot, de toenmalige kinderarts van het Lukas ziekenhuis. Hij kreeg op z'n spreekuur veel kinderen met lichamelijke klachten, waar medisch gezien geen enkele oorzaak voor was te vinden. Hij vroeg zich af wat er aan de hand kon zijn. Om hier meer over te weten te komen zocht hij samenwerking met de orthopedagoge Annie Kluitenberg. Robby Bertsch: "Zij is een heel oorspronkelijk en intuïtief persoon, die aanvankelijk hoofd van een LOM-school was en zich daarna in de pedagogie heeft gespecialiseerd. Thema's die in haar denken een belangrijke rol spelen, zijn empathie - hoe en waar raakt de mens betrokken bij een ander - en de individuele leerweg - ieder mens heeft een eigen manier van leren en als hulpverlener zul je daarop moeten inhaken." Van daaruit kwam zij op het idee

om kinderen en ouders een huis te bieden waar ze al spelend leren omgaan met elkaar en met de wereld. Dat is het Ervaringshuis geworden. Een 'stoeiveld', zoals Annie Kluitenberg het noemde, waar zowel kind als ouders zich kunnen oefenen in het vinden van nieuw gedrag. Robby Bertsch noemt de behandeling een training in het omgaan met de wereld. Hier toe krijgen kinderen, variërend in de leeftijd van 0 tot 16 jaar, een breed scala aan speelmogelijkheden aangeboden.

Het Ervaringshuis, een kubusachtig gebouw dat met een smalle gang is verbonden met de rest van het Lukas Ziekenhuis, oogt als een waar Walhalla voor kinderen. Een huiskamer met zandbak, zwembad, kasteel en garage, een stoeikamer en verstoptoren, een knutselkamer, een praatkamer en een tuin met een bos eromheen waar zich een heksenhuysje,

een klimtoren, een speelhuis met loket en een voetbalveldje. Alles ademt een sfeer van spelen, onderzoeken en ontdekken. Hierdoor kunnen kinderen een zoektocht houden naar hun eigen mogelijkheden. Van grote betekenis is daarbij vooral de overgang tussen nabijheid en distantie. Robby Bertsch: "In iedere opvoedingsrelatie is het voor het kind moeilijk om te bepalen wanneer te kiezen voor nabijheid en verbondenheid, en op welke momenten voor afstand. Ook elke ouder worstelt daarmee, stelt zichzelf regelmatig de vraag: waar moet ik betrokken zijn op m'n kind en waar moet ik weer de juiste afstand nemen, zodat het de kans krijgt om z'n eigen persoonlijkheid te ontwikkelen? Het is een voortdurend zoeken hoe hier mee om te gaan. Dat is extra moeilijk voor ouders die een kind hebben met een lichamelijke ziekte, psychosomatische klachten of moeilijk gedrag (zoals

In het Ervaringshuis wordt daarom ook altijd naar het aandeel van de ouders gekeken, zonder dat hen echter de schuld wordt gegeven. Maar problemen die zich voordoen hebben nogal eens met de combinatie ouder-kind te maken. Robby Bertsch: "Een voorbeeld is een moeder die in kindertehuizen is opgegroeid en mentaal heel sterk is geweest om te overleven, maar van zichzelf nooit heeft mogen huilen of kwetsbaar zijn. Zij krijgt een kind dat veel huilt. Elke keer als dat kind huilt voelt ze een woede vanuit haar tenen opkomen, want dat kind roept die weggestopte laag bij haar op."

Veel opvoedingsproblemen ontstaan volgens Robby Bertsch doordat de werkelijkheid van ouders en kinderen niet met elkaar overeenstemmen. "Die kan totaal verschillend zijn zonder dat ouder en kind dat van elkaar weten omdat ze elkaar geen deelgenoot maken van hun belevingswereld. Wij proberen samen met kind en ouder de sleutel te smeden om toegang te krijgen. Dat doen we door het creëren van een veilige tussenwereld waarin veel ruimte wordt geboden om met die eigen werkelijkheid naar buiten te komen. Hierdoor kan er een wij-gevoel ontstaan, waardoor de weg terug gegaan kan worden naar een gedeelde werkelijkheid. Want pas als je je individuele werkelijkheid met een ander kunt delen, is er sprake van een sociale werkelijkheid." Die weg terug van het individuele naar

Vaak wordt gezegd: 'laat het kind maar huilen, dan houdt het vanzelf op.' Maar je moet het kind juist nabijheid en verbondenheid bieden.

het sociale moet volgens Robby Bertsch de maatschappij als geheel ook maken. "Het grote probleem dat zich tegenwoordig zowel in gezinnen en scholen, maar ook in bedrijven en organisaties voordoet, is dat niemand meer met elkaar in de pas loopt. Zoals bijvoorbeeld een gezin dat samen een dagje uit wil. Daar kan iedereen zo verschillend over denken dat het er niet eens meer van komt. In plaats van individuen die allemaal zeggen 'ik wil het zelf bepalen' moet er langzamerhand ook weer een houding ontstaan van 'hoe kunnen we het samen bepalen?'. Daarvoor is het wel nodig dat er ruimte is voor ieders individuele werkelijkheid, dat deze door de persoon naar buiten ge-

bracht wordt en door de ander gezien en gehoord wordt. Pas dan valt er iets te delen en kan er nabijheid ontstaan." Dat niet alleen ouders en kinderen, maar ook de maatschappij als geheel worstelt met het probleem om mensen weer in dezelfde richting te krijgen en gemotiveerd aan een gezamenlijk doel te laten werken komt volgens Robby Bertsch door de vergaande individualisering. "De westerse mens is de afgelopen decennia heel sterk op zoek gegaan naar het individuele, het 'ik' van de mens. Alles stond in het kader van het afstand nemen van de sociale dwang en het gericht zijn op de ander. Dat gebeurde zelfs tot in onze meest intieme relaties toe. We scheidden van onze

In het Ervaringshuis wordt ook altijd naar het aandeel van de ouders gekeken, zonder dat hen de schuld wordt gegeven

partner en gaven de opvoeding van onze kinderen in professionele handen. Dat was goed en nodig, het individu moest ook naar buiten komen, want voorheen lag de nadruk wel erg sterk op sociale aanpassing en het gezag of gebod van hogerhand. Maar inmiddels heeft het individu en het 'ik' van de mens volop de ruimte gekregen en moeten we naar mijn overtuiging weer de weg terug zoeken naar het sociale, de gedeelde ervaring met de ander. Maar hoe, dat weten we nog niet. We kunnen niet zomaar terugvallen op de oude en geijkte vormen, dat zou een teruggedraaien van onze ontwikkeling betekenen. We moeten op zoek naar een nieuwe verbintenis met de ander." Maar omdat we onszelf jarenlang getraind hebben in het afstand nemen, is dat zoeken voor veel mensen moeilijk en eng. Ook in de relaties tussen kind en opvoeder. "Zo zien we hier regelmatig dat het voor sommige ouders een enorme opgave is om tegen hun eigen kind te zeggen 'ik houd van je'. Dat gevoel is er wel, maar ze hebben geen manier tot hun beschikking om het naar buiten brengen. Pas door hen veel ruimte te geven en geen genoeg te nemen met oppervlakkige of vage antwoorden - want die dienen vaak als maskerades - kan dat gevoel soms opeens spontaan naar buiten komen.

Dat gebeurde onlangs nog tussen een vader en een 18-jarige zoon die ik samen in mijn spreekkamer had. Die relatie was volledig verstoord. Die jongen was drie jaar eerder van huis weggelopen en had helemaal geen contact meer met z'n ouders gehad. Hij was erg gevoelig voor elke vorm van dwang en macht, maar uitte dat niet door z'n kwetsbaarheid te laten zien, maar juist door heel erg z'n kont tegen de krib te gooien. Alles wat z'n vader nodig vond of wilde, weigerde hij pertinent, terwijl hij diep in z'n hart vond dat z'n vader af en toe best wel gelijk had. Maar ook die vader was inmiddels verhard in het patroon van eisen stellen aan z'n zoon. Hij had een hoge muur opgebouwd naar z'n zoon en liet niets van z'n gevoelens zien. Ik heb eerst een half jaar lang gesprekken gevoerd met die zoon, waarin ik hem veel ruimte heb gegeven, zodat hij zichzelf langzamerhand kon laten zien. Ik noem dat altijd het scheppen van een tussenruimte, een soort lege ruimte waarin niets hoeft, maar alles kan. Pas wanneer al het moeten eraf is kan er een echte ontmoeting plaatsvinden. Dat gebeurde ook tussen mij en die jongen, waardoor deze zelf het initiatief nam om een brief aan z'n ouders te schrijven. Met het gevolg dat ze hier tenslotte samen voor een gesprek zaten. Nadat die vader zich eerst erg op de vlakte hield en zei 'we moeten maar kijken wat er van komt', durfde hij na veel doorvragen van mijn kant dieper in zichzelf te kijken en met z'n genegenheid voor z'n zoon naar buiten te komen. En dat na een jarenlange verwijdering. Ik ervaar dat altijd weer als een klein wonder." ●

Wat wij willen laten ervaren is dat tegenstellingen samen kunnen gaan, dat het een het ander niet automatisch hoeft uit te sluiten

Het orthopedagogisch Ervaringshuis is verbonden aan het Ziekenhuiscentrum Apeldoorn, Albert Schweizerlaan 31 in Apeldoorn.
Informatie: tel. 055-488745.

Het recht

Om kwaad te zijn op een zelfmoordenaar

Zelfmoord komt voor de omgeving nog al eens als een donderslag bij heldere hemel - ook wanneer de daad is aangekondigd of wanneer eerder pogingen zijn gedaan. Bij iedere dode hoort rouw, maar na een zelfmoord is het verdriet extra moeilijk te verwerken. Er over praten lukt vaak niet, want zelfmoord is een onderwerp dat de meeste mensen liever uit de weg gaan.

In Maastricht kunnen nabestaanden van iemand die zelfmoord heeft gepleegd, bij de RIAGG terecht. Bij lotgenoten kunnen ze hun verhaal kwijt. En ze kunnen praten over de grote vraag naar het waarom. Voor die vraag heeft de RIAGG Maaïke van Praag ingehuurd. Zij is humanistisch geestelijk raadvrouw en praat met de nabestaanden over de levensbeschouwelijke vragen rond de zin van leven en zelfmoord.

Door Rian van Lierod
foto's Peter van der Meer

Gesteld voor de vraag welk woord Maaïke van Praag (45) het liefst gebruikt - zelfdoding of zelfmoord - kiest ze aanvankelijk voor 'zelfdoding'. Toch gebruikt ze in het gesprek steeds het woord zelfmoord omdat het beter past bij haar uitgangspunt: 'Je komt maar één keer op deze wereld en daar moet je wat van maken'. Zelfmoord maakt een definitief einde aan alle mogelijkheden. Ook kiest ze de kant van de nabestaanden met hun woede over iemand die hen zo in de steek heeft gelaten en hen zoveel heeft aangedaan. 'Zelfmoord' dus.

Voor een deel verloopt het rouwproces na een zelfmoord hetzelfde als een gewoon sterfgeval. Maaïke van Praag: "Rouw is rouw, of je moeder overlijdt van ouderdom of dat ze eruit stapt. De nabestaanden doorlopen meestal dezelfde fases: ongeloof, woede, verdriet, verwerking. Maar na suïcide blijven mensen vaak steken in dat proces. Omdat op zelfmoord een taboe heerst, omdat de omgeving de nabestaanden in de steek laat of omdat de nabestaanden het zelf niet kunnen accepteren. Vaak is het verdriet zo groot dat ze er niet overheen komen."

Een zelfmoord wordt meestal omhuld door stilte. "Als je iemand verliest door een ongeluk, willen mensen daar nog wel over praten. Maar als je broer zich heeft opgehangen in het trapgat, dan durft bijna niemand er naar te vragen. Er komt nooit iemand op de koffie met de vraag hoe hij erbij hing. Misschien je beste

vriendin of vriend, maar dan houdt het op.

Sommige mensen hebben er tien of vijftien jaar niet over gepraat. Als één van de ouders zelfmoord pleegt, moeten kinderen vaak liegen over de doodsoorzaak. Ze krijgen een soort zwijgplicht opgelegd: 'Je mag niet zeggen dat pappa zich heeft opgehangen'. Of het is voor een kind een geheim dat niemand wil vertellen. Maar een kind voelt dan toch wel dat er iets mis is, ook al zegt moeder dat vader stierf aan een hartstilstand."

In de RIAGG-groep 'Nabestaanden van suïcide' kunnen de achterblijvers eindelijk hun verhaal kwijt. Maaïke van Praag: "Ze mogen vertellen hoe het gegaan is. Wie met het bericht kwam. Hoe de politie hem lossneed. Hoe hij erbij lag. Ze kunnen alle details eindelijk eens op tafel leggen. Dat is voor de nabestaanden een enorme verademing.

**Maaïke van Praag:
Nabestaanden voelen
zich vaak in de steek
gelaten en zijn
woedend op degene
die plotseling uit het
leven stapte**

Het verdriet is vaak gigantisch. Die eerste bijeenkomsten hoor ik al die verhalen met alles erop en eraan. Hoor ik hoe de omgeving en de hulpverlening ermee zijn omgegaan. Het zijn vaak ten hemel schreiende verhalen," zegt ze met afschuw in haar stem. Mensen die om hulp vragen, maar die niet krijgen. "We hebben nu iemand in de groep die onlangs zijn zus heeft verloren en lang geleden zijn moeder. Die is destijds niet opgevangen, niet door familie, niet door de kerk, door niemand. Die is echt in de steek gelaten omdat zelfmoord zo schandelijk was."

Het maakt voor de nabestaanden veel uit of iemand die zelfmoord pleegt een bericht achterlaat. Vaak gebeurt dat niet. Maaïke van Praag: "Het is een fabeltje dat er altijd een briefje zou zijn. Het verbaast mij hoe weinig mensen iets achterlaten. Als de nabestaanden geen enkel aanknopingspunt hebben, wordt de verwerking extra moeilijk. Je kunt er misschien vrede mee hebben als iemand uitlegt dat het leven niet meer aanvaardbaar is. En als je de kans krijgt om afscheid te nemen. Maar als je het niet zag aankomen... Als iemand er plotseling niet meer is, onaangekondigd. Je komt thuis en je zus is dood. Dan blijf je maar denken: 'Waarom heeft ze het gedaan? Had ik het kunnen voorkomen? Wat heb ik fout gedaan?' Dat geldt helemaal als het je kind is dat zelfmoord pleegt. De ouders vragen zich dan af wat ze verkeerd hebben ge-

daan toen ze hun kind grootbrachten. Daar komen ze nooit meer overheen. Ze leren alleen om te leven met dat litteken.”

“Zelfmoord is altijd een wrede daad. In de groep kwam maar één geval van zelfmoord te sprake door een overdosis aan pillen. Iedereen denkt dat veel mensen het doen met pillen, maar vaak komt er dan nog op tijd hulp en wordt de maag leeggepompt. De deelnemers hebben iemand vaak verloren door ophanging, gewoon met een touw. Of door gif te slikken - dan gaat iemand echt op een vreselijke manier dood. Of ze springen voor een vrachtwagen of voor de trein. Het zijn vaak afschuwelijke verhalen.”

Haar sympathie ligt duidelijk bij de nabestaanden. “Zelfdoding is een zeer agressieve daad. Als je van een flat springt of je hangt jezelf op, dat is zó agressief. Voor jezelf én voor de omgeving.” Ze benadrukt in de groep altijd wie verantwoordelijk is voor de zelfmoord. “Het is de keuze van degene die eruit is gestapt. Het is vreselijk dat iemand zo ongelukkig is dat hij er een eind aan maakt. Iedereen zegt: ‘We hadden hem moeten redden.’ Maar je moet je realiseren dat die persoon niet meer verder wilde leven. De deelnemers aan de groep hebben allemaal wel eens aan zelfmoord gedacht, maar die doen het dus niet. Die ander heeft het wel gedaan.”

“Vaak ervaren mensen het alsof het lot die andere persoon de dood heeft ingetrokken. Dat hij niet anders meer kon dan zelfmoord plegen, omdat hij het leven zo ellendig vond. Maar in plaats van de dood te zoeken, kun je ook hulp zoeken. Deze mensen kozen ervoor om eruit te stappen. Dat is hun verantwoordelijkheid!”

Ze ontkent niet dat een mens het recht heeft om uit het leven te stappen. Maar vindt ook dat nabestaanden het recht hebben om kwaad te zijn, over wat hen wordt aangedaan. De woede op degene die zelfmoord heeft gepleegd, is vaak moeilijk te accepteren. Maar nabestaanden hoeven zich er niet bij neer te leggen dat de dode hen geen gelegenheid heeft gelaten voor een weerwoord of om vragen te stellen. Vaak hebben ze nog een pittige boodschap voor de dode. Maaike van Praag: “Je kunt de ander laten weten hoe hij jou heeft achtergelaten. Of het nu één, vijf of vijftien jaar is geleden. Soms kan dat in de groep. Dan zet ik een stoel in het midden en zeg: ‘Daar zit je zoon, vrouw, broer of partner. Wat heb je nog te zeggen?’ Niet iedereen kan zo’n confrontatie aan. Sommige mensen willen dat alleen doen in hun eigen huis of in de kamer van de overledene. Of ze schrijven een brief of een gedicht.”

“Toegeven dat je boos bent is heel moeilijk, maar ook heel bevrijdend. Maar als

Achterblijvers worstelen met ingewikkelde zingelevingsvragen. ‘Waarom pleegde hij of zij zelfmoord? Wat was dan de zin van z’n bestaan? Heeft het zin dat ik nog verder ga?’

ouder tegenover een overleden kind is het bijna niet te doen. Tegen een partner, een broer, zus of vader kun je nog wel zeggen: ‘Je hebt me in de steek gelaten.’ Maar ouders hebben vaak het gevoel dat zij zelf hebben gefaald. Als ze dat willen, kunnen ze de overledene ook om vergeving vragen. Omdat ze alles hebben gegeven wat ze in zich hadden, omdat er niet méér was.”

In de groep kunnen de achterblijvers alsnog afscheid nemen van de dode wanneer ze daar destijds niet de gelegenheid toe hadden. “Vaak krijgen nabestaanden het advies om niet naar het lichaam te kijken omdat de overledene er zo akelig uitziet. Veel mensen hebben daar achteraf spijt van. Je kan maar beter wel gaan kijken, ook al kun je enkel maar een hand zien. Dan weet je tenminste dat de persoon

echt dood is. Anders hou je onbewust toch het idee dat hij zo de kamer kan binnenvallen. In de groep vragen we soms deelnemers zich voor te stellen dat de overledene daar dood ligt en dat ze afscheid moeten nemen. Maar dat blijft een surrogaat.”

Een zelfmoord kan heel lang doorvreten bij iemand. Maaike van Praag: “In één van de groepen was een vrouw die vijftien jaar geleden haar moeder verloor. Daar had ze nooit over gepraat. Maar dat onverwerkte verdriet blokkeerde de rest van haar leven. Die vrouw was altijd een beetje somber en kon moeilijk contact leggen. Eigenlijk was ze zelf voor een stukje dood. Toen ze erover begon te praten, ging ze ook weer leven. Die vrouw is in een jaar tijd helemaal opge-

bloed. Het was echt een metamorfose. Ze was zo opgesloten in zichzelf, ze bleek eigenlijk een heel levendig mens. Een wonder," zegt Maaïke van Praag met een glimlach.

Veel deelnemers komen gesloten en vastgelopen bij de groep. Voor hen is het leven dikwijls zwaar en somber. "We doen aan het begin van een bijeenkomst altijd een rondje 'goed nieuws'. Dat je buiten een vogel hoorde zingen, dat je een bonbon hebt gegeten of hebt gelachen met een vriendin. In het begin kan niemand iets goeds in zijn leven bedenken. Na een jaar zijn de deelnemers vaak een andere weg ingeslagen. Ze beginnen weer met een relatie, ze gaan weer de stad in. Hebben voor het eerst in vijf jaar nieuwe kleren gekocht. Gaan sporten en hebben daar lol in. Ze lachen weer."

Zo'n grote omslag in een jaar? Maaïke van Praag: "Ja, maar dan zijn ze er nog niet, hoor. Zo'n dramatisch verlies gaat nooit helemaal over. In dat jaar hebben ze uiting kunnen geven aan een stuwmeer van emoties. Dan kunnen ze weer verder."

De groep werkt toe naar een afronding in de vorm van een ritueel. "In juni gaan we met z'n allen een stuk wandelen langs een riviertje. Op de plek waar dat de Maas in stroomt, is een strandje. Het water

stroomt daar hard. We nemen wat hout en kranten mee en maken een vuur bij het snelstromende water. De deelnemers kunnen daar iets verbranden. Dat kan iets zijn wat van de overledene was, bijvoorbeeld een boek of een shirt. Of iets van de deelnemer: een brief, een gedicht of een collage. De mensen die niet van vuur houden, die bijvoorbeeld iemand hebben verloren door brand, die kunnen het in het water gooien. De as strooien we ook in het water."

Zo'n laatste bijeenkomst is zwaar van symbolen. Maaïke van Praag: "Je geeft iets terug aan de aarde en het water. Daarmee sluit je een periode af, zodat je makkelijker weer alleen verder kunt. Het is een bewust afscheid. In tegenstelling tot de begrafenis of crematie, die vaak langs de mensen heen is gegaan."

Na het afscheidsritueel loopt de groep verder langs de rivier. De bijeenkomst eindigt met een koffietafel. "Dan is het lachen en praten, net als bij een begrafenis. Bij zo'n koffietafel ben je weer verbonden met elkaar. Daarmee rond je een periode af. Niet dat het dan over is. Maar het helpt om het leven wat draaglijker te maken."

RIAGG-medewerker Etienne Chanet nam het initiatief voor de groep van nabestaanden. Hij 'deed' al een jongerengroep Preventie-suicide en realiseerde zich dat juist nabestaanden van suicide een risicogroep vormen. Chanet beseftte dat in deze groep gepraat moest worden over de zin van leven en dood.

Maaïke van Praag: "De dood is per definitie een levensbeschouwelijk onderwerp. Het feit dat iedereen doodgaat, maakt dat je over het leven nadenkt. 'Waarom besta ik? Is er na dit leven iets anders? Heeft mijn leven zin gehad?' Alleen vragen waar iedereen mee worstelt. Iedereen heeft daar z'n eigen antwoord op. Mensen die geen zin ervaren, stappen soms uit het leven."

De achterblijvers worstelen met ingewikkelde zingevingsvragen. 'Waarom pleegde hij of zij zelfmoord? Wat was dan de zin van z'n bestaan? Heeft het zin dat ik nog verder ga? Kan ik niet beter ook maar stoppen?'

De RIAGG zocht iemand die zich met deze levensbeschouwelijke vragen kon bezighouden. Maaïke van Praag: "Een pastor is meteen zo katholiek. En de katholieke kerk wijst zelfmoord af."

Dat een RIAGG iemand met een levensbeschouwelijke inslag betreft bij een groep is heel bijzonder. Maaïke van Praag: "RIAGG's zouden meer oog moeten krijgen voor levensbeschouwelijke zaken. Je hoeft niet elk probleem psychotherapeutisch te benaderen. Soms moet je het juist vanuit de zingeving aanpakken. Gericht op de ziel. Zeker als het om rouwverwerking gaat. Natuurlijk kunnen andere hulpverleners ook praten over zingeving. En kwesties als schuld en

vergeving komen in veel therapieën aan de orde. Maar ik denk dat geestelijke raadslieden een specifieke invalshoek hebben."

Vroeger konden mensen bij hun pastor of dominee terecht met hun levensbeschouwelijke vragen. Nu de samenleving zich van de kerken afkeert, valt er een gat. "De pastoor verdwijnt, maar er komt niets anders voor in de plaats. Volgens mij is ieder mens bezig met zingeving en levensbeschouwing, met waarden en normen. Alleen kun je het niet meer in het hokje van de kerk stoppen. Vroeger was je gereformeerd, hervormd of katholiek. Tegenwoordig zeggen veel mensen: 'Ik ben niks'. Maar niemand is 'niks'. Ieder mens heeft overtuigingen waarmee hij in het leven staat, ieder mens heeft een idee hoe het allemaal in elkaar zit. Maar daar praten we helaas niet meer over."

Hoeveel ze er in haar werk ook mee te maken heeft, bij zelfmoord zal Maaïke van Praag zich nooit zomaar neerleggen. "Als je het mij komt vragen, zal ik zeggen dat je het niet moet doen. Een depressie is vaak op te lossen, maar je moet er hard voor werken. Soms hebben mensen daar geen zin in. Dat vind ik onacceptabel. Dan zal ik mijn invloed aanwenden om iemand in therapie te krijgen. Als het dan na een jaar nog niet verbeterd is, dan moet het blijkbaar zo wezen. Als iemand er weloverwogen uitstapt, kan ik dat volstrekt accepteren. Maar nooit zomaar. Het leven is je maar éénmaal gegeven. Het komt nooit meer terug. Ik geloof niet in reïncarnatie of een leven hierna. Ik houd zelf zoveel van het leven en van mensen dat ik niet makkelijk kan accepteren dat iemand er zomaar uitstapt. Daarom doe ik ook dit werk."

Toch zijn er wel situaties waarin hulp bij zelfdoding verantwoord is, vindt Van Praag. "Ik ben vóór euthanasie als mensen dat willen die ziektes hebben als AIDS en kanker. Als je weet dat iemand hoe dan ook doodgaat." Hulp voor iemand die niet lichamelijk ziek is, wijst ze niet meteen af. "Dat hangt volstrekt van het geval af. Soms ligt het duidelijk, bijvoorbeeld bij de psychiater die vorig jaar een vrouw hielp bij haar zelfmoord nadat ze haar beide zonen had verloren. Hij heeft dat weloverwogen gedaan. Dan zijn medicijnen wel veel liefdevoller dan een touw of een vrachtauto."

Onkruid gooit al honderd alle spirituele

'Onkruid', tweemaandelijks tijdschrift op het gebied van New Age, bestaat honderd nummers. Met als ondertitel 'Goed voor aarde, lichaam en geest' is in die 16 jaar vrijwel alles aan de orde gesteld dat te maken heeft met zinging, met spiritualiteit. Honderd nummers lang 'waarom'- en 'waarheen'-vragen met duizenden

verschillende verwijzingen naar mogelijke antwoorden. Voor menig - toch vooral rationeel ingestelde - humanist riekt dat al gauw naar de zweverij en dweperij. Voor Yoeke Nagel, zowel medewerker van de Humanist als van Onkruid, biedt het onbegrensde mogelijkheden om achter deuren te kijken. Uitgangspunt daarbij is wel steeds dat de eigen verantwoordelijkheid van de mens voor zichzelf en de wereld wordt erkend.

door Yoeke Nagel

ummers lang euren open

Ik herinner me hoe mijn moeder me uitlegde wat 'humanisme' is: "Zie je de deur naar de gang? Die is dicht. Een gelovig mens zal zeggen: 'Daar staat iemand achter, want ik geloof dat dat zo is.' Een humanist zal zeggen: 'Ik zie een deur. Ik weet niet of er meer is. Als die deur open gaat, zal ik kijken wat er achter is.'"

Het kostte me jaren om erachter te komen dat ik ook zelf deuren kan open maken, venstertjes kan hakken en door sleutelgaten kan loeren om uit te zoeken wat zich achter deuren afspeelt. En door al die kiertjes, gaten en sleuven ontdekte ik een boeiende wereld van onzichtbare en onverklaarbare fenomenen die 'er waren', of ik ze nou zag of niet.

"Niemand komt onder de 'waarom, waarheen'-vragen uit, zegt ook Paul Breekveldt, redacteur-uitgever van het tijdschrift 'Onkruid'. "Je kunt ze jarenlang wegdrukken, maar vroeg of laat springt het je toch naar de keel. Het is eigen aan de mens om te zoeken naar zin, naar reden. Dat heeft te maken met je welzijn, je lekker voelen, je plaats vinden. Als je in een vreemd oord komt, wil je weten waar je bent en waarom je er bent, wat je er het beste kunt doen. Doe je dat niet, dan raak je in verwarring, voel je je overgeleverd aan je omgeving, verlies je je zelfvertrouwen, durf je geen verantwoordelijkheid te nemen voor je leven. Het is dus zelfs schadelijk om je niet bezig te houden met de 'waarom'-vraag."

Paul Breekveldt weet waarover hij praat. Als redacteur-uitgever van 'Onkruid' is de zoektocht naar 'de zin', 'het waarom' van het leven zijn vak. Geen mogelijk antwoord wordt bij voorbaat uitgesloten, achter elke deur kan iets staan wat waardevol is, wat de mens iets verder kan brengen bij het ervaren van 'zinnelijkheid' of zelfs een 'daarom'.

"New Age," stelt hij voor alle duidelijkheid, "is een vreemde term die in Nederland wordt gebruikt om het hele scala

aan te duiden van 'zweverig' tot en met 'alternatief'." Dat het 'goed voor aarde, lichaam en geest' is zoals de ondertitel van Onkruid verklaart, geeft aan dat er wordt gestreefd naar een verbinding tussen het aardse en het spirituele. Maar zweverij en dweperij past niet binnen de pagina's van dit New Age-blad bij uitstek.

Honderd nummers lang 'waarom'- en 'waarheen'-vragen, met duizenden verschillende mogelijke verwijzingen naar eventuele antwoorden. Met een kleine variatie op de 'deuren-verklaring' van het humanisme: als je niet weet wat er achter een deur zit, moet je hem dan dicht laten, wachten tot ie vanzelf open zwaait? Of moet je om een hoekje loeren, met het risico dat je teleurgesteld moet constateren dat er niks achter was, of dat je het niet mooi vindt? De wetenschappelijk georiënteerde mens zal misschien een wat afwachtende houding aannemen, zo van: 'als er iemand door die deur naar binnen stapt, zien we wel verder'. Paul Breekveldt voert het beleid van de deuren-opengooier. En de ramen mogen ook los, als het aan hem ligt. In 'Onkruid' wordt al honderd nummers lang vrijwel alles aan de orde gesteld dat 'bij kan dragen aan de ontwikkeling van de individu', zolang het maar de verantwoordelijkheid van de mens voor zichzelf en de wereld erkent.

Paul Breekveldt: "De verantwoordelijkheid voor het omgaan met kennis ligt in deze tijd bij het individu. Niet in het achterhouden van informatie of een verbod om daarnaar te zoeken. Onkruid is een blad voor zoekers, voor iedereen die bewust of onbewust het gevoel heeft dat er een reden is waarom we bestaan. De antwoorden op 'zijns-vragen' worden niet meer gezocht in de kerk. De aangeboden antwoorden door overheid, godsdienst en wetenschap bevredigen niet. Wetenschap is het enige waar veel mensen nog in durven te geloven. Maar dat is ge-

stoeld op een heel materialistisch wereldbeeld, waarin nauwelijks plaats is voor de mens. De ordening van de wetenschap wordt gesteld tegenover de chaos van de natuur, het leven. Maar orde scheppen is op zich geen zingeving."

Uit honderd nummers Onkruid blijkt dat 'zingeving' op heel veel manieren gezocht kan worden. 'Zin' ervaren aan het leven hoeft absoluut niet per definitie gekoppeld te zijn aan het geloof in een god, of het achterna rennen van een goeroe. Zorg voor de natuur, respectvol benaderen van anderen, vertrouwen in jezelf, aandacht voor je activiteiten en verantwoordelijkheid voor je eigen daden en leven - het zijn alle waarden die voor heel veel mensen belangrijk zijn en toch op heel verschillende bodems kunnen groeien. Ook, of misschien wel juist, op spirituele bodem. De kern van het holistisch denken is immers dat wij, mensen, een onderdeel zijn van een prachtige eenheid van leven, levens en gebeurtenissen in en buiten de wereld die we kennen, zelfs in en buiten de tijd die we kennen. We zijn 'te gast' op deze aarde, die we mogen verzorgen, onze invloed erop uit mogen oefenen en ons ontwikkelen en vormen zodat we altijd verrijkt weer kunnen vertrekken uit dit aardse leven.

Geen onprettige gedachte, die ruimte laat voor alle denkbare variaties bij de invulling ervan. Overigens, ook de ondenkbare variaties zijn niet uit te sluiten: de menselijke geest blijkt in staat om meer te ervaren dan de ratio. Als we ons niet meer fixeren op die ratio als filter voor wat we wel en niet accepteren als 'waar', dan opent zich de horizon van het denken. Voor velen blijkt dat een opluchting te zijn. Een ervaring van ruimte, mogelijkheden, vrijheid en zin.

Spiritualiteit kan een enorme bedreiging zijn voor aardse, materiële zekerheden. Hoe kun je verantwoording nemen voor je eigen leven, als je de ordening ervan niet kent? Hoe kun je de juiste keuzes maken als er achter elk keuzemoment een diepere bedoeling zit? En als wij, mensen op deze aarde, inderdaad deel uitmaken van een groter geheel, een systeem misschien, is daar dan iemand of iets de Baas over, ontnemt die me dan de uiteindelijke keuze-mogelijkheden, misschien? En waarom zouden we al die extra vragen proberen te beantwoorden als het aardse, het zichtbare, al zoveel problemen op-

Onkruid

roept?

Paul Breckveldt: "In een bepaalde ontwikkelingsfase willen mensen perse niet verder gaan dan dat wat ze zien. De vraag is alleen wat ze zien. Kijk nou eens naar dat stukje wegberm daar. Ik zie er bloemen, maar een man die bij de plantsoendienst werkt, ziet misschien een stukje maaigrond. Spiritualiteit is de manier waarop je naar dingen kijkt, de manier waarop je leeft. Het is niet iets raars wat je bovenop de gewone wereld doet, het zit er gewoon doorheen, als zetmeel in een aardappel. Als je het eruit gaat halen, gaat beschouwen als een losstaand fenomeen, dan wordt het iets kunstmatigs. Spiritualiteit is voor mij diepte zien in gewone dingen."

Veel mensen die van 'meters en wegers', wetenschappelijk ingestelde mensen, 'in zichzelf' langzaam plaats maakten voor het gebied van de 'voelers en gelovers', ervaren dat proces als pijnlijk, als een rouw-proces bijna, met alle verwerkingsfasen die daarbij beschreven staan. De ontkenning: 'Nee, er is niets anders dan wat je ziet, meet en weegt', de woede: 'Donder nou gauw op met je griezelige zweverijen!', de wanhoop: 'Maar dan moet ik mijn hele wereldbeeld herzien, dan staat alles op z'n kop wat ik dacht, wat ik geloofde', de acceptatie: 'Hee, in een discussie met collega's merkte ik plotseling dat ik tegenwoordig in re-incarnatie geloof!'

Paul Breckveldt: Spiritualiteit is de manier waarop je naar dingen kijkt, de manier waarop je leeft. Het is voor mij diepte zien in gewone dingen.

Het is bijna onvoorstelbaar dat iemand niet wordt overdonderd door de kracht die alle menselijke vragen oproepen. Maar de kracht van de twijfel over zin en reden kan een enorme energiebron zijn die als heel bedreigend kan worden ervaren. Er moet nog een vorm aan gegeven worden. Wordt 't agressie? Creativiteit? Fanatisme? Paniek? Liefde? Uitbundig geluk?

Daarbij speelt vaak mee dat mensen 'gelooven' kennen als een dogmatisch gebeuren, waarin altijd een ander (bijvoorbeeld een ouder, pastoor, generaal of schooljuf) bepaalde hoe je moest geloven en waarin. Het afschudden van zo'n vormend harnas kost vaak jaren en stapels energie. Geen wonder dat de confrontatie met weer een nieuw 'geloof', op woede en verzet stuit.

En waar ligt de grens? Als ik nu toegeef dat een geboortehoroscoop me inzichten kan geven over mezelf, zit ik dan niet volgende week bij de iatrosoof? En als ik naar een homeopaat ga, betekent dat dan dat ik opeens de gebeurtenissen in Rwan-

da zal gaan zien als een ingrijpen van bovenaf, een bezoedeld volkskarma dat door Kosmische Krachten geheel planmatig wordt gezuiverd? Leidt het beoefenen van yoga automatisch tot een huisinrichting vol Boeddha-beeldjes en wierook? Hoe 'gevaarlijk' is al die ruimte in het denken eigenlijk?

Op elke theorie kun je gruwelijke dingen baseren. De brandstapels van de christenen, de Jihad van de Arabieren, de terreur in de bezette gebieden van de joden. "Maar een theorie is niet extra gevaarlijk als ie niet wetenschappelijk te bewijzen is. De atoombom is heel exact, heel materieel," relativeert Paul Breckveldt.

Een heel eigen, nieuwe balans vinden tussen 'gelooven', 'twijfelen' en 'zeker weten' is een hele strijd. Trouwens ook om kaf van koren te scheiden. Want hoe weet je, als nieuwsgierige, kersverse snuffelaar aan de spirituele wereld, wat het verschil is tussen het advies om pies te drinken en de raad om door middel van Tantra-yoga een stukgelopen relatie tenminste in de slaapkamer nieuw leven in te blazen? Wie niet meer per definitie geruststellend lacherig is over onverwachte inzichten, komt onvermijdelijk eens op het punt waarop de oude grenzen (het zichtbare, meetbare, bekende) gemist worden.

En kaf is er genoeg in 'Onkruid-land'. Griezels, zwevers en goeroes. Er zijn stromingen die volstrekt geen ruimte laten voor twijfels, die alle vragen hebben beantwoord (of lieten beantwoorden door een Grote Meester die er meestal Zelf niet meer is om te vertellen hoe die antwoorden moeten worden geïnterpreteerd). Zelf denken lijkt dan volstrekt overbodig en keuzes kun je gerust aan de Grote Leider of De Theorie overlaten.

Wat levert dat nou op, gaan geloven in al die vage toestanden, dat gezweef? Kennelijk heel veel. Want 'Onkruid' heeft nog steeds een groeiende verkoop. Veel zaken die in de begintijd van het blad nog bizar, marginaal of amateuristisch waren, zijn nu gemeengoed geworden. Bijvoorbeeld cursussen Avatar en visualiseren in het Nederlandse top-management. De Moerman-therapie in het ziekenfondspakket. Biologische landbouwmethoden als de oplossing voor het voedselprobleem. Verrijking van de medische mogelijkheden doordat narcose-allergie kan worden opgevangen met acupunctuur. Yoga als ont-

Ingezonden mededeling

Nalaten is iets heel anders dan nalatigheid.

Bij een overlijden moet er snel heel veel geregeld worden. Dat gaat veel gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Maar veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om zulke maatregelen te treffen.

Het Steunfonds Humanisme heeft betrouwbare, ervaren mensen die u kunnen helpen. Als uw executeur-testamentair bespreken ze met u hoe uw laatste wil er uit moet komen te zien. En uiteindelijk dragen ze ook zorg voor punctuele uitvoering. Vraag eens om informatie

**STEUNFONDS
HUMANISME**
POSTBUS 114, 3500 AC UTRECHT
TELEFOON 030 - 31 81 45
BANK C&E 69.97.13.889

GIRO 6168

Ja, ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme.

Naam:

Telefoon:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

In een envelop zonder postzegel zenden naar:

Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 2181, 3500 AC Utrecht

spannende activiteit voor mensen die geen heil zien in sporten. Homeopathie als aanvulling op allopathische geneeswijzen. Overigens is ook de New Age-beweging zelf ge-evolveerd. Aardser geworden. Er worden onder andere in Amerika bezwerings-rituelen gehouden bij militaire oefenterreinen, om met behulp van magie vernietigingswapens aan te pakken. Er bestaan ontwikkelingshulp-projecten op basis van de biologisch dynamische landbouw. Spirituele bedrijfs-begeleidingsburo's reorganiseren hele industrietakken.

Op het persoonlijke vlak werkt spiritualiteit voor ieder mens verschillend. Voor Paul Breekveldt leverde het "de wetenschap op dat ik hoor waar ik ben dat dat goed is, dat 't zinvol is wat ik doe. Een ander zal misschien zeggen: 'Ach joh, daar ben ik begonnen', maar ik moest er aanzienlijk ouder en spiritueler voor worden".

En voor 'Onkruid'? Paul Breekveldt: "Het bereiken van nieuwe uitgangspunten, de geest er weer in, weer betoverd zijn van de wereld. Niet door terug te gaan naar de middeleeuwen, maar de moderne wetenschap is wel wat eenzijdig, de Verlichting heeft het accent wat te veel op het materiële gelegd. Als we daar op een spirituelere manier mee om kunnen gaan, dan win je daar mee. Niet als economisch gewin, zoals we gewend zijn 'nut' uit te drukken. Maar het geeft een gevoel van compleetheid, niet meer verscheurd zijn, niet meer in een verknipt wereldbeeld hoeven te leven waarin de wetenschap het hele leven heeft stukgesneden tot deelgebieden die geen verband meer met elkaar of de mens lijken te hebben. Het wetenschappelijk denken, dat

Het grote 'gevaar' van New Age zit 'm toch vooral in het afgeven van de eigen verantwoordelijkheid

alle 'waarom'-vragen heeft vervangen door 'hoe'-vragen.

De richting van de ontwikkeling bepalen we samen. Kiezen wij, mensen, samen. Zo worden problemen aangepakt. Het bedenken van oplossingen is niet moeilijk, 't is de weg ernaar toe. Een verse krop sla die je in de winkel ziet liggen, ligt daar pas nadat er al heel veel is gebeurd. Daar gaan vakmanschap, zwoe-gen en wonderen aan vooraf."

Het zou wel eens kunnen dat dé humanist, die natuurlijk niet bestaat, bij uitstek geschikt is om zich te verdiepen in holistische theorieën. De humanistische traditie laat immers niet na te wijzen op het belang van het vormen van een eigen visie, het voortdurend opnieuw wikken en wegen, kiezen en grenzen stellen. Misschien zijn daardoor mensen die uit die traditie komen, minder snel geneigd om zich, al zwevend en navelstarend, te storten in het verlokkelijke zwarte gat der Kosmische Krachten. Het grote 'gevaar' van New Age zit 'm toch vooral in het afgeven van de eigen verantwoordelijkheid. Of die verantwoordelijkheid nu wordt overgegeven aan een goeroe, de planeten of de Voorzienigheid. Dat is allemaal net zo verderfelijk als wanneer die verantwoordelijkheid wordt afgegeven aan de

uitkomst van wetenschappelijk onderzoek, het leger, de baas of een filosofische stroming waartoe men zichzelf rekent.

'Dé humanist' (die net zo min bestaat als 'dé New Age-aanhanger'), zal zich, huppelend als Roodkapje op weg naar oma, al plukkend een weg kunnen banen door het rijkbegroeide New Age-veld met visies, overtuigingen en werkwijzen - nu eens hier een tijdje stilstaand om een bijzonder gewas te bewonderen, dan weer daar een enkel bloempje uit een struik knippend dat thuis in een speciaal daarvoor neergezette vaas wordt geschikt in een fraai, zelf samengesteld boeket. De wolf die bij die zoektocht voortdurend op de loer ligt, is in elk bos terug te vinden: het is de dogmatiek, het afstaan van de eigen verantwoordelijkheid. En misschien ook wel de weigering te zien wat voor wonderen er allemaal om ons heen en in ons gebeuren, alleen maar omdat we wonderen niet kunnen meten en wegen.

'Onkruid' is een tweemaandelijks tijdschrift. De oplage is 35.000 exemplaren. Los verkrijgbaar in de kiosk, prijs f 6,75.

Goed gezelschap

Discussiemap over burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit

Deze discussiemap bevat 'dossiers' over onveiligheid en agressie op straat, over veel voorkomende criminaliteit, vandalisme en fraude. Compleet met uitleg, vragen en handige tips voor discussie. Het is een uitgave van de Stuurgroep Burgerschap, Levensbeschouwing en Criminaliteit, waarin de volgende clubs samenwerken: het Humanistisch Studiecentrum Nederland (HSN), de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving (KRKS) en het Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving (MCKS).

Oplossingen voor criminaliteit, vandalisme en fraude kunnen niet enkel van de rechter, de politie of de politicus komen, het zijn ook gewone burgers die de kwaliteit van de samenleving bepalen. Door mee te denken en te praten, draagt u actief bij aan de vorming van een publieke moraal. Uiteindelijk gaat de discussie over 'burgerschap', de normen

en waarden die we in de samenleving gerespecteerd willen zien. Daar ligt de koppeling met godsdienst en levensbeschouwing.

De map is bestemd voor gebruik in plaatselijke afdelingen van het Humanistisch Verbond en Humanitas, kerkelijke gemeenten en parochies. Er is ook een handleiding voor gespreksleiding verkrijgbaar en een 20 minuten durende videoband, met aparte handleiding. Gespreksmap (code MA051, f 7,50), Handleiding voor gespreksleiding (code MA052, f 2,50) en Videoband (MA053, f 11,-) kunt u bestellen door het juiste bedrag over te schrijven op postrekening 513153 t.n.v. Dienstencentrum GKN te Leusden. Eerder publiceerde de Stuurgroep een studiebundel: P.B. Cliteur, P.A. van Gennip en L. Layendecker (red.), 'Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit. Humanistische, katholieke en protestantse visies op de kwaliteit van de huidige samenleving', De Horstink, Amersfoort/Leuven 1991, ISBN 90 5256 367 7.

Ton Lutz leest op de radio 'Odysseia' van Homerus voor

door Trudy Kunz

Het gaat allemaal om dwaasheid. De dwaasheid van oorlog.

Sinds 5 september leest
Ton Lutz in eenentwintig uren
het beroemde boek 'Odyssea',
voor op de radio. Elke week een
uur. Hij verhaalt op meeslepende
toon van de spannende
avonturen van koning Odysseus,
die met zijn kameraden tien jaar
moest rondzwerven voordat hij,
terugkerend uit de Trojaanse
oorlog, zijn vrouw Penelope
weer in de armen kon sluiten.
Een boek voorlezen dat al bijna
3000 jaar oud is? Waarom? Ton
Lutz: "Alles gebeurt nog steeds.
Troje, Serajevo, Rwanda. Het
gaat allemaal om de dwaasheid,
de dwaasheid van oorlog,
oorlog, oorlog."

Hij speelde in zijn ruim vijftigjarige tooneelcarrière opvallend veel koningen - gekke, wijze, jaloerse, wanhopige - en maar één keer een psychiater. Toch is die rol hem op het lijf geschreven. Een psychiater van het vaderlijke soort, wiens cliënten zich vanaf de eerste kennismaking op hun gemak voelen en hem onbeschoemd hun zieleroerselen openbaren, aangemoedigd door zijn vertrouwenwekkende, rustige stem. Die gedachte overvalt me als ik op een tropisch warme juli-middag een gesprek heb met de in smeteloos zomertenuue gestoken Ton Lutz (75), één van de grootste theatermensen die ons land op dit moment rijk is. Hij is bekend geworden als regisseur, acteur, docent, directeur en artistiek leider van diverse theatergroepen. Regisseerde met name een aantal beroemde klassieke toneelstukken van onder meer Euripides, Sophocles, Shakespeare, Molière, Tsjechov en Bredero. Hij woont in Amsterdam, is getrouwd met de actrice Ann Hasekamp en heeft uit een eerder huwelijk drie dochters.

Het boek van Homerus is bijna drieduizend jaar oud. Wat kan mensen in dit soort klassieke verhalen nu nog aanspreken?

De ziel in grammen

Hoeveel weegt een ziel? Over welke afstand is telepatisch contact nog mogelijk? Is het bestaan van chakra's te meten? De wetenschap laat niet af om het mystieke, het onzichtbare te onderzoeken. Met verrassende resultaten. Want sommige onverklaarbaarheden zijn wel degelijk bewijsbaar in wetenschappelijke termen. De ziel, bijvoorbeeld, weegt 10 milligram.

'Wetenschap en New Age' is een uitgebreid artikel in ONKRUUD 100.

Maar als u nou net zo goed geïnteresseerd bent in fenomenen die nog niet helemaal nagewogen en gemeten zijn, dan kunt u gerust ook ONKRUUD lezen hoor. Want daarin komt zoveel boeiends aan de orde.

Spirituele stromingen, energievelden, gezond eten, magische rituelen, milieu en alternatieve geneeswijzen.

Om maar es wat te noemen.

Elke twee maanden een nieuwe aflevering. Daar zijn trouwens ook cijfers van: al 100 nummers lang bewezen interessant.

BON om uit te knippen en op te sturen of te faxen naar: ONKRUUD, West 32, 1633 JC Avenhorn, fax 02294 - 2315, tel. - 2800

Jawel, ik ben wel aan ONKRUUD gewaagd.

- ☐ Ik neem een half jaar proefabonnement voor f 15,- of 300 Bfr.
- ☐ Doe mij maar lekker meteen een jaar-abonnement voor f 35,50 of 680 Bfr. En ik krijg dan meteen een fascinerende vier-kleuren-astrologie-poster thuis.

Naam _____

Adres _____

Woonplaats _____

Humanist

En toch - als ik niet geloofde dat het anders zou moeten, en misschien zelfs zou kunnen, zou ik ook geen theater maken. Ik wil erin geloven.

"Klassiek is niet dat wat voorbij is. Klassiek is wat over de tijd heenreikt, wat nog steeds actueel is. Ik hou me altijd maar aan die beroemde uitspraak: 'wie het verleden kent, kan de toekomst voorspellen'. Als je niks leert van je verleden, weet je ook niet hoe je met je heden moet omgaan. Dat heeft De Genestet in een heel klein gedichtje gezegd: *'In het verleden ligt het heden/in het nu wat komen zal'*. Zo heb ik twee jaar terug de *'Trojaanse Vrouwen'* van Euripides geregisseerd, als eindexamenstuk voor de Toneelschool. Ik dacht: hoe moet je die mensen nou aankleden? Dat stuk gaat over moord, doodslag, onrecht, stammen-oorlog, familievetes en ga zo maar door. Toen dacht ik ineens: Troje, in de dertiende eeuw voor Christus, dat is het Serajevo van nu. Ik trek die vrouwen gewoon een zwart jurkje aan en ik doe ze een zwarte hoofddoek om, en voor de rest spelen we het stuk zoals het er staat. Dat was een hele wonderlijke gebeurtenis." Hij citeert: *" 'Dwaas is de mens die steden rauw verwoest/ die tempels braak legt en de graven van de doden schendt/ Hij zal daarmee zijn eigen ondergang bewerken.'*" Dat kunnen we toch vandaag ook zeggen? Die regels zijn in 415 voor Christus geschreven! En in het stuk *'Electra'*, dat uit dezelfde tijd stamt, staat bijvoorbeeld: *'Electra, voor wie geen plaats is aan de tafels in haar eigen vaders huis'*. Dat is ook nog steeds actueel. Ik weet nog goed dat ik in 1976, in Athene, een lezing moest houden tijdens een internationaal theatercongres, en dat ik op die regels inging. Ik zei: 'Wie heeft er vandaag de dag nog een eigen huis? Wat is bijvoorbeeld het eigen huis voor de Palestijnen in Israël? Of voor de Israëli's in Palestina? Wat was het eigen huis van wetenschappers en kunstenaars in de Sovjet Unie?' Toen stonden er vijf mensen op en verlieten de zaal, onder aanvoering van een man in een spijkerbroek, die van de geheime dienst bleek te zijn. Dat bedoel ik: als een klassieke tragedie anno 1976 - en nu eigenlijk nog - zo'n hevige reactie oproept, dan kun je toch niet ontkennen dat zo'n thema van alle tijden is? Het gaat allemaal om de dwaasheid, de dwaasheid van oorlog, oorlog, oorlog. Als we denken aan de Hutu's en de Tutsi's, nu in Rwanda, en we denken eraan dat het kind van Andromache (één van de vrouwen van Troye in het gelijknamige stuk van Euripides, TK) voor de ogen van de moeder van de transen van de ommuurde stad wordt gegooit om haar goed te laten zien dat de vijand kan doen wat hij wil - dan denk ik: of het nu zoveel jaar voor Christus is, of het is 1994, het komt allemaal op hetzelfde neer. En dan is zo'n tragedie, of zo'n epos als de *'Odyssee'*, natuurlijk een spiegel die nog steeds naar vandaag te richten is. Als je het maar zien en horen wil. De Duitsers zeggen: 'alles ist schon da gewesen' ('alles is al eens gebeurd'). Ik verander dat en zeg: 'alles geschiedt noch immer', 'alles gebeurt nog steeds.'"

Zijn fascinatie voor de klassieke Griekse tragedies maakt hem extra gevoelig voor al wat magisch en ondoorgrondelijk is, zij het dat zijn interpretaties ervan soms aan het absurde grenzen, getuige de volgende anekdote. Lutz: "Toen ik twee jaar geleden de *'Trojaanse Vrouwen'* had geregisseerd, was ik op een eilandje in Griekenland. Op een avond zitten mijn vrouw en ik in een restaurantje aan het strand. Het was een beetje winderig weer, koud eigenlijk voor die streek, en húp - ineens gingen we allebei tegelijk een beetje heen en weer. Toen schoof de tafel - húp - ook een beetje heen en weer. Ik zei: 'dit is een fata morgana'. 'Niks hoor,' zei Ann 'dit is een aardchok.' 's Nachts onweerde en regende het, en de volgende dag lazen we in de krant dat er inderdaad een

aardbeving was geweest. Het episch centrum was midden tussen het eilandje waar wij zaten en Lemnos. En in de 'Trojaanse Vrouwen' zegt Poseidon, de god van de zee: *'Ik zal de Griekse wateren opzweepen tot gek-makende beroering! Ik zal de kusten van Evia, de klippenkrans van Delos, Mykonos, Skiros en Lemnos ook met Griekse lijken volstouwen.'* Die god was blijkbaar zeer ontstemd over het feit dat ik de Grieken in de *Trojaanse Vrouwen* zich zo schandelijk had laten gedragen."

Hij kijkt peinzend in de verte en is bloedserius als hij zegt: "Tja, *'er zijn meer dingen tussen hemel en aarde, Horatio,* zegt Hamlet. En dat is natuurlijk waar." Er valt een stilte, waarin zijn gedachten blijkbaar weer teruggaan naar Troje, Serajevo, Rwanda. "Als je om je heen kijkt," zegt hij, "heb je werkelijk weinig reden om enthousiast te zijn over de mensheid. Als je ziet waartoe mensen in staat zijn en wat ze elkaar allemaal kunnen aandoen, al eeuwen en eeuwen lang ... En toch - als ik niet geloofde dat het anders zou moeten, dan misschien zelfs anders zou kunnen, zou ik ook geen theater maken. Dan zou ik ook geen verwijzing geven naar vroeger om voor vandaag misschien nog iets te kunnen betekenen. Ik wil erin geloven. Omdat ik het hoop, en omdat ik het zo graag wil."

Op mijn vraag wat het ouder worden hem gebracht heeft, zegt hij: "Mensen zeggen vaak tegen me: jij bent niks veranderd. Dat komt, denk ik, omdat ik voor een groot deel in verwondering leef. Ik blijf me altijd een beetje verbazen over de dingen. Het prettige van ouder worden is, dat je steeds meer inzicht krijgt. Dingen worden in zekere zin ook simpeler. Als je mij nu vraagt: wat is voor jou de zin van het leven, dan zeg ik: 'ik denk dat ik zin geef aan mijn leven door te leven zoals ik leef. Ik sta heel gauw klaar voor andere mensen. Als het gaat om jonge acteurs of mensen die het moeilijk hebben en die behoefte hebben om eens te praten, dan kunnen ze komen. Altijd. Ik geef uit de grabbelton van mijn ervaringen weg wat ik denk dat zinnig is voor hun leven."

Maar het 'weten' in het gewone leven?

"Natuurlijk, dat houdt me ook bezig, maar het is minder moeilijk dan in het werk. Ik ben vrij sociaal en sta voor een heleboel dingen open. Ik lees regelmatig, ik schrijf weleens wat. Ik zou willen dat ik alle fundamentalisten op welk gebied dan ook ertoe zou kunnen brengen om hun eigen absolute geloof te relativiseren. Al was het maar voor 5%, dan zou er al minder narigheid zijn in de wereld. Maar ja, wie ben ik om daar iets aan te willen doen ..."

Nog voordat we in zijn tuin gingen zitten, kreeg ik spontaan een rondleiding door zijn grachtenhuis. Aan de muren

hangen tientallen schilderijen en tekeningen, waarachter vrijwel zonder uitzondering een verhaal schuilgaat. Stilstand bij een kleine potloodschets: "Kijk, dit is mijn moeder, getekend door mijn broer op een velletje boterhampapier. Dat deed hij razendsnel, bijna achteloos. Mooi hè? En ze is het precies." Bij het grote, sombere landschap ernaast: "Dat is ook van mijn broer. Hij had veel talent, maar op zijn negentiende werd hij ziek en een jaar later was hij dood. Waarom dat nou moest gebeuren? Dat begrijp je niet. Ik begrijp het nog steeds niet." Boven, op zijn werkkamer, heeft hij met zichtbare toewijding een soort familie-altaartje ingericht. Op een oud kastje staan de portretten van zijn overleden ouders, broers en zuster, met ervóór een klein voorwerp dat hen symboliseert: een stukje steen bij het portret van zijn zus, die beeldhouwerster was; een 'alziend oog' bij zijn broer de kunstschilder, en bij zijn moeder een zilveren vingerhoed en een 'boterham' van plexiglas waarin hagelslagkorrels zijn verzonken ... Hij moet een man zijn die de pijn van afscheid en verlies tot in zijn diepste vezels heeft ervaren. En die zijn hart, in antwoord daarop, niet in beton goot maar de pijn in passie vertaalde. Passie voor de kunst, passie voor het leven.

Het persoonlijk geluk in dat leven ("een

oorlogsdagen, de meidagen. Ik ben opgepakt door de Duitsers, heb in de gevangenis gezeten. De dag voor de bevrijding zijn twee celgenoten van mij gefusilleerd. Een paar maanden had ik met hen op dezelfde plek gezeten. Dat is verschrikkelijk. Dan denk je best over de dood. Ik ben in de jaren '47 en '48 heel vaak 's nachts gillend wakker geworden, want dan werd ik gefusilleerd. Dat is gelukkig niet lang een trauma geweest.

Het theater en de gedachten van de grote toneelschrijvers hebben mij mede geholpen om langzamerhand met de dood te leren omgaan. Molière stierf nagenoeg op het toneel. Dat hoeft voor mij niet, maar ik vind het wel prachtig. Diens leven en spelen gingen op een gegeven moment helemaal in elkaar over. Het stuk heette 'De ingebeelde ziekte'. En dat werd werkelijkheid. Je vraagt je af hoe zoiets kan gebeuren. Is dat toeval, of wat is het? Maar je maakt soms zulke raadselachtige dingen mee. Tijdens datzelfde congres in Griekenland waarover ik net vertelde, gingen we met een groep mensen naar het antieke theater van Delphi. Een Griekse regisseur legde uit: 'kijk, dit is de piste, waar gespeeld wordt; daar is de halfronde cirkel waar het publiek zit, en als je nu hier gaat staan, links voorin die piste, en je spreekt rechts naar die zuilen waar

Ik kan ontzettend gelukkig zijn om muziek. Ik bedoel niet alleen klassieke muziek. Het ruisen van de zee is ook muziek. Theater is ook muziek. Taal is ook muziek.

zeer goed huwelijk; het feit dat het mijn kinderen goed gaat; dat ik werk heb dat me eindeloos boeit ...") is één van de dingen die hem behoeden voor chronisch pessimisme. "Ik kan ook ontzettend gelukkig zijn om muziek. Ik ben gek van muziek en dan bedoel ik niet alleen klassieke muziek. Het ruisen van de zee is ook muziek. Theater is ook muziek. Taal is ook muziek."

Houdt de dood u bezig?

"Ja, dat heeft het merkwaardig genoeg mijn hele leven gedaan. Mijn broer stierf op zijn twintigste en dat heeft me flink geschokt. Hij was twee jaar jonger dan ik en we waren echt vrienden van elkaar. We gingen veel om met een organist-pianist in Delft, een goeie vriend van ons was componist en we kenden een paar schilders en een paar dichters. Daar hielden we kulturele avonden mee. Dan zat mijn broer te tekenen en liet zijn werk zien. Ik droeg voor, de dichters lasen hun eigen werk en de pianist speelde.

De dood en de angst voor de dood, ja, die ken ik heel goed. Natuurlijk ook door de

duifjes op zitten, dan hoor je zevenmaal de echo.' Dus wij allemaal proberen. En het klopte. Iemand opperde dat we de god Apollo zouden aanroepen. Prompt haalde een Griekse actrice in het gezelschap diep adem en galmde: 'o, Apollo'. En daar kwam de echo. Zevenmaal klonk het: 'o, Apollo.' Maar nu. Geloof het maar, het is echt gebeurd. Het was een stralende dag, zoals vandaag. Geen wolkje aan de lucht. Maar ineens begon het te bliksemen en te donderen, en honderden duiven vlogen verschrikt op. En ik riep keihard, van schrik, in het Engels: 'Jesus Christ! God exists!' ('God bestaat!'). U kunt het bij mijn vrouw navragen, dan zal ze u hetzelfde verhaal vertellen ..."

Maar ik geloof hem. Op zijn woord.

Ton Lutz leest de 'Odysseia' voor van 5 tot en met 25 september op Radio 5 (NCRV) van 23.00 tot 24.00 uur. Vertaling Imme Dros, regie Ingrid van Frankenhuyzen en Christoph Martin, die er ook de muziek bij schreef. ●

Soms dreigde ze haar evenwicht te verliezen, was ze duizelig en wankelde de vaste grond onder haar voeten. Het gebeurde wel eens dat ze in haar auto naar huis reed en uren verdwaalde in de wijk waar ze al twintig jaar woont. En het overkwam haar steeds vaker op het advocatenkantoor waar ze geruime tijd als juridisch secretaresse werkte dat ze zomaar de namen van collega's vergat, telefoontjes aannam en de vragen van de bellers niet kon onthouden. En toen ze een jonge sollicitant op kantoor niet herkende terwijl hij haar bloedeigen neefje was, raakte ze in paniek. Het verhaal van een vrouw die Alzheimer-patiënt werd.

Een doolhof als eindstation

Diana Friel McGowin, moeder van drie grote kinderen in de Amerikaanse stad Orlando (Florida), had alle reden om ten prooi te vallen aan een radeloosheid over haar geestelijke gesteldheid. Ze begreep niet hoe het kon dat ze zo verstrooid, zo vergeetachtig was. Normaliter was ze een kiene vrouw, bij de tijd, en ontwikkeld. Ze had weliswaar enkele jaren eerder een kleine attack gehad maar daarvan was ze volledig hersteld, zo hadden de artsen haar verzekerd. Had ze niet de organisatie van een heel advocatenbureau op zich genomen? En was ze nog niet zo lang geleden de gastvrouw voor de oudste vennoot van de firma geweest tijdens een diner ter ere van de gouverneur?

"Ooit had ik een I.Q. van 137," schrijft Diana Friel McGowin in haar autobiografische boek 'Wonen in een Doolhof' dat onlangs in het Nederlands werd vertaald. De verstrooidheid bleef aanhouden evenals de momenten van onvermogen om in het dagelijkse leven te functioneren. Na verschillende medische onderzoeken die voor een groot deel werden uitgevoerd door de vastberadenheid van Diana om het mysterie van haar ongeluk te ontrafelen, werd de 'waarschijnlijke' diagnose gesteld. Ze leed aan de ziekte van Alzheimer, wellicht in combinatie met multi-infarct dementie. De wereld van de amper 53-jarige Amerikaanse

stortte in. Want was dementie niet een ziekte voor oude mensen en bevond zij zich niet in de bloei van haar leven?

De diagnose was gebaseerd op de uitslagen van medische onderzoek en handelingen. Maar dementie is eigenlijk pas na de dood met 100% zekerheid vast te stellen. De medische wetenschap is nog niet echt in staat om via testen tijdens het leven van de patiënt de bevindingen te zien die men na de dood tijdens de autopsie wel kan opdoen. Irene Smoor, psychologe en stafmedewerkster van de Nederlandse Alzheimer Stichting, bevestigt: "Je kunt Alzheimer niet via foto's of testen zien. Wel kan een verschrompeling van de hersenen het vermoeden ondersteunen. Maar er zijn ook 90-jarigen bij wie de hersenen zijn verkleind en die toch heel helder en goed zijn. Het is vooral het gedrag van de mensen waaruit je kunt concluderen dat ze dementeren. Wanneer mensen niet meer kunnen rekenen, wanneer ze het ritme van dag en nacht om draaien, wanneer ze de weg kwijtraken, wanneer ze familieleden niet meer herkennen."

Dementie is een verzamelnaam voor verschillende aandoeningen van de hersenen waardoor het geestelijke functioneren sterk achteruit gaat. Ongeveer 65% van de gevallen van dementie wordt veroorzaakt door de ziekte van Alzheimer, ver-

noemd naar Alois Alzheimer. Deze Duitse neuroloog ontdekte begin deze eeuw dat bij een bepaalde groep (overleden) patiënten zich een eiwitneerslag op de hersencellen had vastgezet waardoor de hersenen waren verschrompeld en de hersenfuncties waren aangetast. De oorzaak voor het ontstaan van die eiwitneerslag is onbekend.

Ongeveer 15% van de gevallen van dementie is toe te schrijven aan vasculaire dementie of multi-infarct dementie die ontstaat doordat de bloedvoorziening in de hersenen bijvoorbeeld via bloedingen verstoord is geweest. In deze gevallen slaat de dementie plotseling toe. Dit in tegenstelling tot de ziekte van Alzheimer, waarbij de verschijnselen geleidelijk ontstaan. Tenslotte is er een kleine groep patiënten die door alcoholgebruik, problemen met de schildklier, infectieziekten of overmatig medicijngebruik met dementie-verschijnselen krijgt te maken.

De meeste mensen die dementeren zijn 60 jaar of ouder. Zo hadden in 1990 in Nederland 231.000 mensen van de ruim 2,5 miljoen 60-plussers een vorm van dementie. Hoe hoger de leeftijd, hoe meer risico iemand loopt om de ziekte te krijgen. Tekend is dat in 1990 ongeveer 6% van de mensen tussen 60 en 80 jaar aan dementie leed terwijl 24% van de 80-plussers dementieverschijnselen kende.

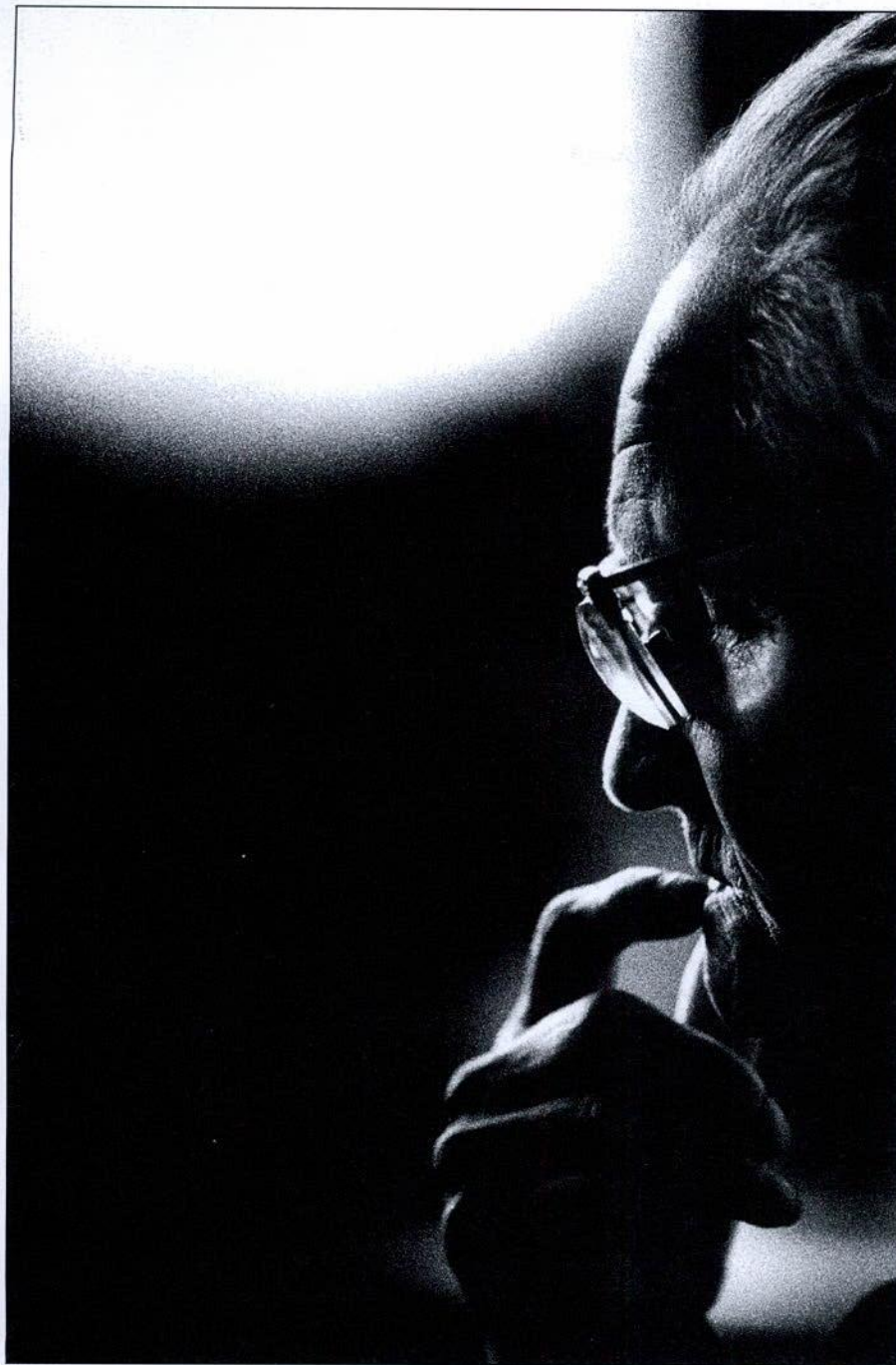

Foto: Marco Bakker/HH

Dementie is dus een ouderdomsziekte, toch is er een kleine groep mensen die net zoals Diana Friel McGowin op jongere leeftijd dementieverschijnselen (preseniele dementie) vertoont. De arts Michael Mullan schrijft in het nawoord van 'Wonen in een doolhof' dat voor een deel (zo'n 50 %) de oorzaak voor de ziekte op jongere leeftijd moet worden gezocht in een genetisch defect. Erfelijkheid kan een rol spelen.

Nadat Diana Friel McGowin de diagnose te horen had gekregen ging ze op zoek naar de oorzaak van haar kwelling. Ze herinnerde zich haar moeder die enige jaren daarvoor aan kanker was overleden. Ze schrijft: "Na moeders dood had ik door haar hele huis mysterieuze, getekende plattegronden en met routebeschrijvingen volgekrabbelde briefjes gevonden. Ze zaten in tassen, in laden, in haar bureau (-)".

In een doos met bezittingen van haar moeder hoopt ze aanwijzingen te vinden. "Terwijl ik ieder briefje en iedere kaart probeerde te ontcijferen, begon ik me andere zonderlinge gewoonten van mijn moeder te herinneren. Ze wilde nooit met de auto ergens heen als het buiten haar eigen wijk was. Ze wilde nooit 's avonds rijden. (-) Er ging even een rilling door me heen toen ik herinnerde hoe ik op een keer naar mijn moeder was gegaan om haar iets te vertellen en ze me niet had herkend."

Diana wist nu waar haar ziekte waarschijnlijk vandaan kwam. Maar ze wilde haar nieuwe situatie niet accepteren. Angstvallig hield ze de werkelijkheid verborgen voor haar echtgenoot, haar dochter en twee zoons. Gevoelens van schaamte, gene en ongeloof overspoelden haar. Een bekend verschijnsel bij Alzheimer-patiënten in een beginstadium. Uiteindelijk werd de situatie onhoudbaar en

biechtte ze haar ziekte op.

Aanvankelijk waren haar echtgenoot en kinderen verbijsterd en reageerden weinig adequaat. Familieleden hebben meestal moeite de metamorfose die de zieke ondergaat te begrijpen en te aanvaarden. Zo was Diana's man woedend toen hij merkte dat zijn vrouw geregeld de was in de droger deed, en vervolgens vergat de machine uit te doen. De machine stond dan de hele dag te draaien en zorgde voor een astronomisch hoge elektriciteitsrekening. (Soms doen zich absurde situaties voor. Zo was er de vrouw die aan het koken was en vergat waar ze mee bezig was. Er ontstond brand, die werd geblust door het water dat door het plafond vanuit de badkamer naar beneden sijpelde omdat de vrouw niet meer wist dat ze het bad had laten vollopen).

Naarmate de tijd verstreek, leerde het gezin McGowin met de ziekte van de moeder omgaan. Diana ondervond ook veel steun van oude schoolvrienden, met wie ze contact zocht. Met hen kon ze onbevangen jeugdherinneringen ophalen en voelde ze zich op haar gemak. Een kenmerk van de ziekte is dat de jongste herinneringen en ervaringen het eerst worden vergeten terwijl gebeurtenissen uit de jeugd het langst beklijven.

'Wonen in een doolhof' is niet een boek dat uitblinkt in literaire schoonheid of in logische opbouw. Het boek heeft echter één grote verdienste: het geeft een duidelijk beeld van de toenemende ontredde- ring van een Alzheimer-patiënt en van de moeizame omgang tussen de patiënt en de familie voor wie het zeer moeilijk is om de aftakeling van hun dierbare mee te maken. Het boek laat zien hoe pijnlijk het voor Diana is dat ze zichzelf als capabel mens verliest omdat ze zich bewust is van het aftakelingsproces. Maar ze vecht er tegen en schrijft er openhartig over. Dat is uitzonderlijk omdat een dementerende zich meestal niet bewust is van de situatie waarin hij of zij zich bevindt.

Een Alzheimer-patiënt raakt het zelfbewustzijn vaak al vroeg kwijt. Diana niet. Zij weet dat ze binnenkort volledig afhankelijk van anderen zal zijn en benadrukt hoe belangrijk het voor een Alzheimer-patiënt is om liefde en begrip van de omgeving te ontvangen. Ondanks de redelijke optimistische toon waarop Diana haar relaas beëindigt, lijkt het credo van Nicolaas Beets, gebruikt door de Alzheimer Stichting, haar op het lijf geschreven: "Vaak nog lijdt de mens het meest, van het lijden dat hij vreest."

'Wonen in een doolhof', door Diana Friel McGowin. Vertaling H. van Heel, uitgeverij De Kern in Baarn. Prijs: f 25,-

Voor meer informatie over dementie kunt u zich wenden tot de Alzheimer Stichting, Postbus 100, 3980 CC Bun- nik. Tel: 03405-96285.

Twintig jaar geleden shockeerde hij binnen- en buitenland door openlijk uit te komen voor het feit dat hij 'het deed'. Sindsdien heeft hij zich onafgebroken ingespannen om euthanasie uit de schemerzone van het heimelijk geklooi met overdoses pijnstillers te halen. Tegenwoordig geldt Piet Admiraal als de grondlegger van een in brede kring aanvaarde euthanasiepraktijk. Karin Junger ("Wat mij verleidt, is zijn oprechte liefde voor de patiënten") maakte een documentaire voor de Humanistische Omroepstichting (HOS) die woensdag 14 september zal worden uitgezonden (Nederland 1, aanvang 22.50 uur).

door Jansen Schöttelndreier

De strijd voor euthanasie van Piet Admiraal

Bijna alle pijn kun je stoppen.

Maar daarmee is he

Ze interviewen hem graag, de vaderlijke bourgondiër die als pionier van de Nederlandse euthanasiepraktijk nooit om een kleurrijk antwoord verlegen zit. Toen hij afgelopen juni met pensioen ging verscheen zijn olijke hoofd met sikje en operatiemutsje in vele kranten.

Tot dan toe was de naam van Piet Admiraal (65) in het buitenland eigenlijk bekender dan in Nederland. In talloze landen heeft hij in lezingen en forumdiscussies zijn boodschap uitgedragen, en op de meeste televisiestations in de wereld is hij wel te zien geweest. Meestal als enige voorstander van euthanasie tussen een reeks tegenstanders die hij geduldig van repliek dient. Hij vormt dankbaar voer

voor sensatiebeluste Amerikaanse reporters die in Nederland - het land van abortus en de walletjes - Sodom en Gomorra denken te vinden in de trant van: 'In Holland moeten hulpeloze oudjes voor hun leven vrezén - Piet Admiraal waart met zijn spuit in ziekenhuizen en bejaardentehuizen rond om hen naar de andere wereld te helpen.'

Maar nog meer wordt Piet Admiraal door artsen én patiënten in binnen- en buitenland om raad gevraagd. Sinds hij twintig jaar geleden als eerste zijn nek uitstak in zijn strijd om euthanasie zichtbaar, bespreekbaar en regelbaar te maken, vinden zijn aanpak en inzichten onder alle generaties artsen navolging. Zo-

als een huisarts zegt: "Admiraal heeft ons bevrijd van het gemodder".

Toen hij in '92 werd geëerd met de International Humanist Award - een onderscheiding die de voorgaande keren te beurt viel aan Dubcek en Sacharov - was hij zelf misschien nog wel het meest verbaasd. 'Eigenlijk ben ik maar een ordinaire gasboer, met een leven dat van toeval aan elkaar hangt.'

Een gasboer, of met een mooier woord: anesthesioloog. Het was niet bepaald het beroep dat Pieter Vuijk Admiraal - broer van de acteur Joop - in zijn hoofd had toen hij eind jaren '50 besloot dat hij

Foto: John Schaffer

ijden niet over

werk wilde gaan doen waarin contact met mensen centraal stond. Zijn liefde voor tekenen had hij uit zijn hoofd gezet wegens gebrekkige perspectieven, maar zijn voornemen om huisarts te worden strandde al even hard op de werkelijkheid - de markt bleek volledig verzadigd. Toen hij terecht bleek te kunnen op een anesthesisten-opleiding, waren de kaarten geschud. Hij belandde in het katholieke Sint Hippolytus Ziekenhuis in Delft, waar hij tot aan zijn pensioen ruim dertig jaar later, zou blijven werken.

Piet Admiraal: "Dat was niet bepaald contact met mensen. Je maakte een babeltje, gaf een spuit en de patiënt was on-

der zeil. En dan was 't onder topspanning opletten wanneer de zuurstofcilinder leegraakte - de techniek was toen nog niet zo vergevorderd."

Maar het bloed kroop waar het niet gaan kon. Hij ging zich specialiseren in pijnbestrijding, een in Nederland nog onontgonnen gebied. "Daarmee kwamen de patiënten met kanker op mijn pad. Morfine was in die tijd taboe: bij het zien van zo'n spuitje dacht men meteen dat je iemand naar de andere wereld wilde helpen. Ik ben dus eerst eens flinke doses gaan toedienen om die pijn weg te nemen."

Pijnbestrijding alleen was echter niet genoeg, merkte hij. "Bijna alle pijn kun je

stoppen. Maar daarmee is het lijden niet over. Veel erger is bij een terminale patiënt de uitputting, het verlies van menselijke waardigheid, de zinloosheid." Samen met collega's, verpleegkundigen en twee pastores zette Piet Admiraal in '70 een stervensbegeleidingsteam op, waarbinnen hij patiënten met veel persoonlijke inzet 'supportte' op hun weg naar het einde.

Het overgrote deel redde de ultieme overgang uiteindelijk op eigen houtje. "Maar er bleef elk jaar ongeveer 7 % over voor wie het lijden niet vol te houden was. Voor wie wij echt geen enkel middel meer hadden om het draaglijk te maken. En die absoluut dood wilden." Piet Admi-

raal kon niet werkloos blijven toezien. God bleek hem behulpzaam te zijn geweest: de twee pastores in het Hippolytusziekenhuis meenden dat een God van Liefde geen sadist kon zijn. Zo werd, in een tijdperk waarin op actieve levensbeëindiging nog een absoluut taboe lag en artsen die ervoor uitkwamen dat ze dit deden door hun collega's als misdadigers werden veracht, dit katholieke ziekenhuis een van de eerste waar in alle openheid euthanasie plaatsvond.

Binnen het hectische euthanasiedebat dat begin jaren '70 losbrandde, liet Piet Admiraal in lezingen en debatten een uitgesproken opvatting horen. "Het is een onvervreemdbaar recht van een patiënt die ondraaglijk lijdt om zijn arts om hulp te vragen. En een arts moet altijd het recht hebben om ja óf nee te kunnen zeggen." Euthanasie mag nooit 'zomaar' gebeuren, vindt hij: het kan alleen het sluitstuk zijn van een goede stervensbegeleiding. En dan moet het gedaan worden door een arts, in overleg met een ziekenhuis-team, volgens een zorgvuldig uitgedokterd protocol. "Je moet altijd op je hoede blijven voor misbruik, gewenning en grensvervaging."

Om een einde te maken aan het rampzalige gemodder met morfine dat nog steeds de praktijk was, publiceerde Admiraal in '78 een artikel waarin hij recht voor zijn raap beschreef welke middelen een genadige dood teweeg brachten. Het artikel wekte grote opschudding, vooral toen het in '81 door de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie onder 20.000 artsen en apothekers werd verspreid. Naderhand moest het vanwege de grote belangstelling uit het buitenland in het Engels worden vertaald.

Tot zijn opluchting kwam de politie hem niet halen. Twee jaar later werd Admiraal - die elke door hem gepleegde euthanasie aangaf bij de officier van justitie - echter wél voor de rechtbank gedaagd, nadat hij een totaal verlamde MS-patiënte uit haar lijden had geholpen. Uiteindelijk werd hij ontslagen van rechtsvervolging. En hij bleef doorgaan.

Nu, twintig jaar later, is de methode-Admiraal in de medische wereld gemeengoed geworden. Nog maar 4% van de Nederlandse artsen is verklaard tegenstander van euthanasie. Er is een euthanasiewet, al wordt die door hem verfoeid als 'een monstrum, dat ons artsen in strijd met de grondwet verplicht om onszelf aan te geven als criminelen.' ('Paars zal daar wel wat aan gaan doen!') Andere landen volgen met achterdocht en fascinatie de ontwikkelingen in Nederland, waar blijkens een recente NIPO-enquête driekwart van de bevolking vóór euthanasie is.

Piet Admiraal zelf prijst vooral de rechterlijke macht en de artsenorganisaties voor deze verworvenheden. De nieuwe golf van euthanasieprocessen die de laat-

Bijna alle pijn kun je stoppen. Maar daarmee is het lijden niet over. Veel erger is bij een terminale patiënt de uitputting, het verlies van menselijke waardigheid, de zinloosheid.

ste tijd over ons land rolt, is volgens hem bedoeld om jurisprudentie uit te lokken over de 'moeilijkere gevallen'. "Bijvoorbeeld zwaar gehandicapte babies, zulke gevallen hebben wij jaren geleden ook al gemeld, maar wij werden er niet voor vervolgd. Ze willen gewoon in de rechtspraak vastleggen wat wel en niet kan." Zelf heeft hij ook geen pasklare oplossingen als het gaat om comapatiënten, of demente bejaarden met doodswens. Maar de discussie moet gevoerd worden. Dat de Hoge Raad sinds kort psychisch lijden erkent als geldige reden voor euthanasie, ziet Piet Admiraal alvast als een doorbraak: "Uiteindelijk is toch alle lijden psychisch!"

Behalve zijn strijd voor de zachte dood, is er nog iets opmerkelijks aan Piet Admiraal: de manier waarop hij met zijn patiënten omgaat. Door de jaren heen heeft hij vanuit zijn behoefte aan contact met mensen een heel persoonlijke manier van werken ontwikkeld. "Ik heb behoefte om dichtbij te zijn. Ik ben toevallig een arts maar in de eerste plaats ben ik een mens. En een ander mens is toevallig een patiënt. Daar ga ik vriendschappelijk mee om."

Het was die warme menselijkheid die documentairemaakster Karin Junger - 'Mixed Feelings' en 'Amadeu, Amadeu' - over de streep trok toen de Humanistische Omroepstichting haar vroeg een programma te maken over Piet Admiraal. Karin Junger: "Eerst had ik nogal wat twijfels - wéér iets over euthanasie? Tot ik met hem had gepraat. Toen dacht ik: van deze man hou ik wel! Die liefde voor zijn patiënten... dat is echt heel bijzonder. Ik had er zin in!"

Zo werden, met hulp van produktieleider Carel Jansen, de laatste werkdagen van Piet Admiraal vastgelegd in 'Afscheid van een vriend'. In deze dicht op de huid gefilmde, 'stille' documentaire ben je erbij terwijl Admiraal zijn buikje in zijn bretels hijst, de klompen met zijn naam erop aan doet en in het tegenwoordige Reinier de Graaf Ziekenhuis aan de dag begint. Gestuurd door de intercom hobbelt hij heen en weer tussen leven en dood, tussen een keizersnede en 'total loss' MS-patiënte Truus. Hoofd tegen hoofd, een vaderlijk bemoedigend woord als het moeilijk is. Het is de werkelijkheid van alledag achter al die ethische en juridische discussies. Vooral Truus maakt hem zichtbaar: haar geworstel met de yoghurt, met haar afhankelijkheid, haar humor, haar vertrouwen in de man die haar zal helpen als het

echt niet meer gaat, maar die haar nu steeds - soms een beetje bevoogdend - een schop onder haar kont geeft omdat hij niet graag een vriendin verliest.

En dan komt tenslotte de kwestie die in alle discussies en publikaties onderhuids is blijven knagen: die van de 'zelfbeschikking' van patiënten. Wat blijft er over van dit emancipatorisch ideaal, waarop Admiraal en andere euthanasievoorstanders zich vaak hebben beroepen, ten overstaan van de macht van de arts? Het antwoord in de documentaire is duidelijk. Alleen als Piet Admiraal het wil, zal de patiënt euthanasie krijgen. Die beslissing blijkt in de laatste instantie niet vatbaar voor regels en methodieken: hij zegt ja als hij het zo voelt. Als hij mee-voelt dat hun leven werkelijk mensonwaardig is geworden. "Alleen artsen zoals ik die hier hun hele leven mee zijn omgegaan kunnen dit beoordelen."

Hoe dichtbij hij ook is, hij blijft de arts en almacht. Maar misschien is het wel goed dat die almacht er is. Het is een zachte almacht, een houvast aan het leven waar Truus het al vijf jaar op volhoudt. En dat zelfbeschikking het onderspit delft is uiteindelijk onvermijdelijk - ook zonder officier van justitie dreigend op de achtergrond. Want of nu de arts het beste kan oordelen of de patiënt, een mens moet een ander gaan doden. "Ik moet er zelf ook elke keer weer naar toe groeien", zegt Admiraal. Met als extra prijke de boodschap op het kaartje van Truus: 'Niemand wil echt dood.'

Inmiddels is Piet Admiraal aan iets anders toe. Na dertig jaar te zijn geregeerd door de intercom in de toenemende ziekenhuisbureaucratie, kijkt hij nu uit over de Zwitserse bergen, waar het bliksemt als we telefoneren. Hij gaat knutselen, zegt hij, en lezen over zijn hobby: stoomlocomotieven. Maar echt weg zal hij niet zijn. Tot maart volgend jaar is zijn agenda alweer volgepland met lezingen. ●

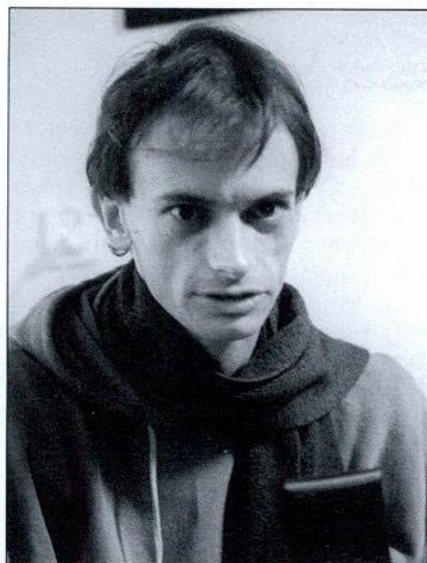
Ik weet dat mensen het raar vinden

Documentaire over Arie Bravenboer, schizofreen.

Arie Bravenboer is dertig jaar oud, leeft alleen in een kleine flat, heeft twee katten, waarvan hij de een aardiger vindt dan de ander, heeft een gezonde afkeer van witte jassen, is verslaafd aan telecommunicatie en ook behoorlijk ijdel. En Arie is schizofreen. Hoewel Arie je als voorbijganger absoluut niet zou opvallen, is hij een 'openhartige schizofreen'. Maar zijn openhartigheid "Ik ben nu eenmaal zoals ik ben en wil graag laten zien dat ik goed kan functioneren" maakt zijn ziekte niet draaglijker.

Voor zover hij zich kan herinneren was de laatste periode dat hij vrolijk was, zijn kleuterschooltijd.

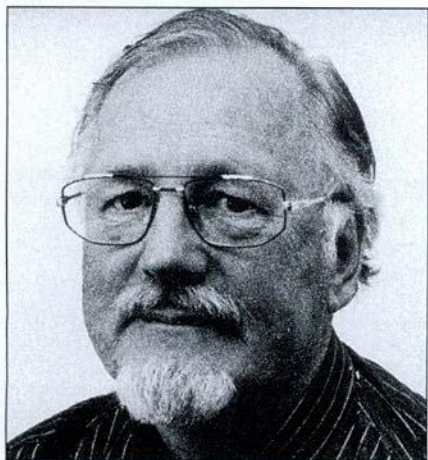
In 'Ik weet dat mensen het raar vinden' wordt Arie in zijn dagelijks leven gevolgd, tijdens een fotosessie bij Erwin Olaf, in een gesprek met zijn psycholoog, op straat, en thuis. Zonder schroom ver-

telt hij over de stemmen in zijn hoofd, de Iraanse mannen op zijn balkon en het kinderspeelhuis dat soms verandert in een islamitisch gebedshuis. En dat hij soms eigenlijk liever dood zou zijn.

Woensdag 7 september, 22.50 - 23.20 uur, Nederland 1

Afscheid van een vriend

Portret van Piet Admiraal, anesthesioloog en pleitbezorger van euthanasie

Woensdag 14 september, 22.50 - 23.40 uur, Nederland 1

Na zijn medicijnenstudie specialiseerde Piet Admiraal zich in de anesthesiologie. In de praktijk van zijn werk ervoer hij het korte contact dat hij met patiënten had, na verloop van tijd als te onbevredigend. Daarom ging hij zich specialiseren in de pijnbestrijding. Vanuit die discipline kwam hij in aanraking met stervensbegeleiding, wat leidde tot zijn eerste schreden op het gebied van euthanasie. Volgens Admiraal kan euthanasie 'een waardig sluitstuk van goede stervensbegeleiding zijn.'

Piet Admiraal nam dit jaar afscheid van zijn Delftse ziekenhuis om met vervroegd pensioen te gaan. In 'Afscheid van een vriend' wordt Admiraal gevolgd tijdens de laatste dagen van zijn werkzaamheden, zijn afscheid en zijn laatste bezoeken als arts aan patiënten en als vriend aan oud-collega's, onder wie de vroegere ziekenhuis-pastor, die een opmerkelijke rol heeft gespeeld in het euthanasiebeleid van het ziekenhuis.

Een programma van Karin Junger. Zie ook achtergrondverhaal op pagina's 28 t/m 30.

Verhalen van een rivier

Woensdag 28 september, 22.50 uur, Nederland 1

Uit de koude mist doemen beelden op van een traag stromende rivier; contouren van de stad Dessau in het oosten van Duitsland, de voormalige DDR. Die rivier vormt een metafoor voor de onontkoombare loop van de geschiedenis waarop mensen meedrijven.

De documentaire Verhalen van een rivier gaat over een aantal inwoners van de stad Dessau. Wat gebeurt er na de Wende met hen? Hoe verwerken ze hun eigen geschiedenis? Hoe grijpen ze nieuwe kansen? Van dichtbij wordt voelbaar gemaakt hoe de grote geschiedenis van het Duitsland van de twintigste eeuw ingrijpt in het kleine leven van individuele mensen.

RADIO

Onder de titel Na de bevrijding presenteert het Humanistisch Verbond de komende maanden vier eenakters over de ontredning, vertwijfeling en chaos in het Rusland van na de bevrijding. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie verkeert de wereld in verwarring. Eerst was er de euforie, inmiddels groeit de heimwee naar de tijden van weleer, toen de wereld nog overzichtelijk was. Na de bevrijding doemt het spook van de zinloosheid op, omdat alle zekerheid, hoe beknellend of onderdrukkend die ook was, is weggevalen. Nieuw houvast wordt gezocht in grimmig fanatisme.

De vier eenakters werden eerder dit jaar door Toneelgroep Amsterdam als lunchpauze-productie gespeeld. Voor de radioberwerking tekenden technicus Leo Knikman en regisseur Kees Vlaanderen.

Ingezonden mededeling

onzeWereld

Het maandblad voor mensen die geïnteresseerd zijn in reizen, andere gewoonten en culturen. Iedere maand 74 pagina's actualiteit en achtergronden over politiek, milieu en cultuur met als speciale invalshoek ontwikkelingssamenwerking. Heldere reportages en analyses, spannende reisverhalen en fotoseries van topfotografen. En natuurlijk de culturele UIT-agenda.

**Verkrijgbaar
in de winkel f 6,75.
Of neem een
proefabonnement
van drie maanden
voor f 15,-.**

Bel gratis de abonnementenlijn:

06-0224222

ledere dag bereikbaar van
9.00 uur tot 20.30 uur
(ook in het weekend)

Beleidsplan gereed

In het vorige nummer werd hier een en ander gemeld over accentverschuiving, producten, samenwerking en verenigingsstructuur. Het hoofdbestuur heeft nog steeds de overtuiging dat het Humanistisch Verbond het niet moet hebben van procedures, reglementen en structuren, maar paradoxaal genoeg was daar de afgelopen drie maanden toch vooral de aandacht op gericht. Ook wel begrijpelijk en terecht, want tussen half mei en half augustus heeft het beleidsplan 1995/97 vorm gekregen. En dat beleidsplan is er (met het oog op het komend congres) vooral op gericht duidelijkheid te verschaffen voor wie, waarmee en hoe het Humanistisch Verbond vanaf 1995 zal gaan functioneren.

In het plan wordt eerst in grote lijnen aangegeven waar het Verbond voor staat (de doelstellingen) en op welke wijze

het die doelen denkt te bereiken. In een tweede hoofdstuk wordt vanuit het Centraal Bureau zo concreet mogelijk ingevuld voor wie men wat wil gaan doen in de komende jaren.

Het beleidsplan is inmiddels naar de afdelingen gestuurd en is daarnaast voor leden op aanvraag beschikbaar bij het Centraal Bureau (tel. 030-318145, directiesecretariaat). Op 15 september (in Zwolle) en op 22 september (in Utrecht) vinden bijeenkomsten plaats voor individuele leden en afdelingsvertegenwoordigers om over de plannen voor de komende jaren van gedachten te wisselen ter voorbereiding op het congres op 26 november in Utrecht. Nu het beleidsplan er ligt, zal de komende maanden de aandacht worden gericht op welke basisgedachten (overtuiging) het Humanistisch Verbond zich moet profileren, over welke zaken het HV uitspraken wil doen en tot wie het HV zich richt (een brood-

nodige accentverschuiving!). Het gaat hierbij om tamelijk principiële zaken, zoals de opstelling ten opzichte van religiositeit, en om de selectie van onderwerpen waarover het Humanistisch Verbond (beter: de humanistische beweging) zich al dan niet laat horen. Natuurlijk kan dat niet onder het motto: 'zoveel hoofden, zoveel zinnen' (overigens wel een trefzekere aanduiding voor discussies in humanistische kring) maar is een duidelijke - soms gekruide - stellingname een noodzaak terwille van de zozeer gewenste erkenning en herkenning. De reacties op die stellingnames zullen dan vanzelf uitwijzen of het doel getroffen is. U hoort er in de komende nummers van de Humanist meer van.

Als steeds ontvangt het hoofdbestuur graag uw reacties via Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

Namens het hoofdbestuur,
Joop Puls

Cursus over humanisme in Utrecht

In het najaar organiseert de afdeling Utrecht een cursus over het humanisme als levensbeschouwelijke stroming. De cursus wordt gegeven door de heer Hooger-vorst die over dit onderwerp een boek heeft geschreven. Om aan de cursus te kunnen deelnemen is het noodzakelijk dat u dat boek leest. Het is op de eerste cursusavond verkrijgbaar, en kost f 25,-.

De cursus vindt plaats in het gebouw van het Humanistisch Verbond, Nieuwegracht 69a, op een drietal dinsdagavonden: op 27 september, 4 en 11 oktober. Op de eerste avond staat kennismaking en een inleiding op het programma. De tweede keer wordt doorgepraat aan de hand van vragen van deelnemers en de derde keer is bedoeld voor nabespreking en afronding. Voor deelname aan de cursus kunt u zich opgeven bij de bestuursleden Tilly Kauertz (030-616722) en Klaas Smit (030-614916).

Bezoek aan Hof van Dieren

Zondagochtend 18 september opent de afdeling Arnhem haar nieuwe seizoen in de Dierense Toren. Tussen 10.30 en 11.00 uur staat de koffie klaar en rond 11 uur begint een lezing met lichtbeelden over de Hof van Dieren. Van dit oude landgoed is o.a. een fraaie ommuurde tuin bewaard gebleven, die we na de lezing bezoeken. De rondleiding duurt ongeveer een uur. Na afloop wordt een eenvoudige lunch geregeld; de kosten worden hoofdelijk

omgeslagen. Aanmelden voor zowel lunch als vervoer vóór 16 september bij Wiep de Jong, tel. 085-649378.

De Dierense Toren, Hogestraat 12, ligt op 5 minuten loopafstand van het oude busstation. Daar is ook parkeergelegenheid. Vanaf het busstation loopt u in dezelfde richting en neemt de eerste straat links. Routebeschrijving vanuit Arnhem: in Dieren direct rechtsaf slaan, het oude busstation ligt aan uw linkerhand.

Over volkshuisvesting en verdraagzaamheid in Leiden

Op maandag 31 oktober om 20.00 uur zal een publieksbijeenkomst (toegang gratis) houden over het ook voor 'verlichte humanisten' gevoelige thema volkshuisvesting, migratie en verdraagzaamheid. Inleider is Hugo Priemus, hoogleraar volkshuisvesting aan de Technische Universiteit Delft. Aan de orde komen o.a. de woningnood onder lagere inkomensgroepen, ruimtelijke problemen (Groene Hart), het beleid van het (vorige) kabinet en de 'Nederland-is-vol'-argumenten. Graag alvast noteren dus. Plaats: benedenzaal Kunstkring De Burcht, Burgsteeg, Leiden (15 minuten lopen van het station). Inlichtingen: 071-315747.

Poëzie

De afdelingen Bussum en omstreken en Laren/Blaricum openen op zondag 25 september het winterseizoen. Anna Laurs, docente Nederlands, houdt een lezing over en met poëzie. Plaats: aula van het Goois Lyceum, ingang Vossiuslaan. Aanvang: 10.30 uur. Kosten: f 6,- per persoon.

Ingezonden Mededeling

Plek voor rustzoekers

Landhuis Poudos in Zuidwest-Frankrijk is een goede plek voor rustzoekers, voor een ontspannen vakantie, om rustig te schrijven of studeren, om te wandelen, of om gedurende een langere periode te verblijven. Sympathiek voor alleengaanden. Van 15 tot 22 oktober is er nog een wandelweek voor vrouwen. Verder een gezellige, eenvoudige kersten oud/nieuw-viering in december.

Verdere informatie: Gerda Wieggers, 'Poudos', 32550 Auterive, Frankrijk. tel. 00 33 62610093 of in Nederland: Els Cuppen, tel. 080-225453 (na 19.30 uur).

Humanistische cafe's met muziek in Gouda

In het komende seizoen is er weer iedere eerste maandagavond van de maand Humanistisch Café in het COC-Trefcentrum, Spieringstraat 113a in Gouda. U kunt er terecht vanaf 20.30 uur. Het is de bedoeling elkaar beter te leren kennen, gezelligheid staat dus voorop. Het nieuwe thema voor de komende cafe's is 'Muziek'. Coördinatie van de cafe's ligt bij Marry Menschaart, tel. 01820-23778.

Maandag 3 oktober is er voor de pauze zang en muziek (alt-, sopraan- en sopraninobloefluit) door kinderen van basisschool De Vlieger uit

Schoonhoven. Na de pauze volksdansen met akoestische begeleiding en twee violen.

Maandag 7 november vertelt Cees Ceelen uit Waddinxveen over de Duiste componist (Wilhelm) Richard Wagner en laat muziek van hem horen.

Maandag 5 december (ja, op sinterklaasavond!) voor de pauze muziek door een aantal spelers van het (voormalig) Schoonhovens blokfluitkwartet. Na de pauze demonstratie van het maken en spelen op bamboefluiten door Harry Krenz, lid van het pijpersgilde.

Filosofielezingen in Leeuwarden

Het thema van de serie filosofielezingen in het nieuwe seizoen is 'Zoeken naar zin'.

Op 9 oktober: dr. R. Buitengeweg over 'De mens als zinnemaker'.

Op 13 november: dr. P. Cliteur over 'Humanistische zingeving'.

Op 11 december: prof.dr. F. Elders over 'Humanistische zingeving gespiegeld aan christendom en boeddhisme'.

Op 15 januari: mevr.dr. K. Vintges over 'Feministische filosofen over hedendaagse zingeving'.

Op 12 februari: mevr.dr. D.

Bakker over 'Zingeving en (humanistische) opvoeding'.

Op 12 maart: prof. A. van Dantzig over 'Het ontdekken van zin in de loop van het leven; zin en ouder worden'.

Plaats is steeds De Bres, Schoolstraat 4 in Leeuwarden. Tijd: van 13.30 tot 16.00 uur. Kosten: voor leden van het HV f 35,-, voor niet-leden f 50,-. U kunt zich opgeven door het juiste bedrag over te maken op giro 857558 t.n.v. 'penningmeester HV Leeuwarden' te Giekerk, onder vermelding van 'Filosofie III'.

Ontmoetings-weekend homo's en lesbische vrouwen

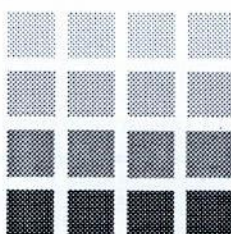
Van 30 september tot 2 oktober vindt in het conferentiecentrum Kapellerput in Heeze (bij Eindhoven) het 29ste ontmoetingsweekend voor homoseksuele mannen en lesbische vrouwen plaats. Het weekend wordt georganiseerd door de homo/lesbische werkgroep in samenwerking met het Humanistisch Verbond te Utrecht en Driekant, instituut voor opleiding & advies.

In het weekend is plaats voor ongeveer 90 deelnemers, die mee kunnen doen aan verschillende praat- en doe-workshops, zoals contact maken, coming-out, massage, yoga, zingen en leren van eigen symbolen.

Het weekend heeft een open sfeer en biedt veel mogelijkheden om nieuwe contacten te leggen. De deelnemers verblijven in één- of tweepersoonskamers in het conferentiecentrum Kapellerput, dat heel rustig gelegen is temidden van de Brabantse bossen. De kosten voor het weekend zijn naar draagkracht, f 145,-/f 175,-/f 195,- per persoon. Inbegrepen zijn: twee overnachtingen, alle maaltijden, koffie en thee in de pauzes en alle programmakosten. Het weekend eindigt op zondag 2 oktober om 15.30 uur. Voor inlichtingen en aanmeldingen: Driekant, Diana Kerssemeeckers, tel. 04406-15353, tijdens kantooruren.

Het WESTFRIES GASTHUIS is een algemeen ziekenhuis dat zich primair richt op de regio Westfriesland van de provincie Noord-Holland. Het ziekenhuis beschikt over een opnamecapaciteit van ruim 500 bedden en verwerkt jaarlijks circa 220.000 poliklinische bezoeken. In de medische staf zijn 21 specialismen vertegenwoordigd.

Binnen de afdeling Geestelijke Verzorging ontstaat vanwege het bereiken van de OBU-gerechtigde leeftijd van de huidige humanistisch raadsvrouw een vacature voor een

**humanistisch
geestelijk
raadsvrouw/
man** voor 24 uur per week

Het team van geestelijk verzorgers bestaat uit een r.k. pastor, een predikant, een humanistisch raadsvrouw en een r.k. pastoraal werker. Gezien de samenstelling van het team gaat bij gelijke geschiktheid de voorkeur uit naar een vrouw.

Tot de taken behoren ondermeer:

- begeleiding van patiënten en hun familie, ongeacht hun geloof en/of levensovertuiging
- beschikbaar zijn voor ondersteunende begeleiding van medewerkers van het ziekenhuis
- leveren van bijdragen rond het denken in medisch-ethische vraagstukken
- participatie in opleiding van leerling-verpleegkundigen
- bereidheid deel te nemen aan de 24-uurs bereikbaarheidsdienst.

Voor een goede invulling van deze functie denken wij aan kandidaten die:

- een afgeronde opleiding aan de Universiteit voor Humanistiek of het Humanistisch Opleidingsinstituut hebben
- een open instelling hebben ten aanzien van andere levensbeschouwingen
- bereid zijn tot nauwe collegiale samenwerking
- in staat zijn tot interdisciplinaire samenwerking.

De honorering is volgens FWG-schaal 65 (minimaal f 5.052,- en maximaal f 7.633,- bruto per maand op full-time basis). De overige arbeidsvoorwaarden conform de CAO-Ziekenhuiswezen. De mogelijkheid tot kinderopvang via een gastouderbureau is aanwezig.

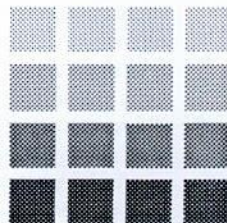
Aangaande de aanstelling vindt afstemming plaats met het Humanistisch Verbond.

Voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot mevrouw B. Voors (humanistisch raadsvrouw), de heer J. Fijen (r.k. pastor) of ds L.E. van Loo (predikant), telefoon (02290) 572 57.

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u richten aan het Westfries Gasthuis, t.a.v. mevrouw J. Veldhuis-Kwakkestijn, dienst Personeel & Organisatie, Postbus 600, 1620 AR Hoorn, onder vermelding van vacaturnummer 94.039. Uw sollicitatiebrief dient vóór 26 september 1994 binnen te zijn bij de dienst Personeel & Organisatie.

Westfries Gasthuis

Rekenschap over consumptievraagstuk

Sinds het eerste rapport van de Club van Rome (25 jaar geleden gepubliceerd) is de bevolking van de geïndustrialiseerde landen er van op de hoogte dat het consumptieniveau in die landen leidt tot enorme vervuiling en een uitputting van grondstoffen. Toch heeft deze kennis nog nauwelijks tot verandering van gedrag geleid. Voor de redactie van *Rekenschap* aanleiding zich af te vragen waarom de bevolking in het Westen tegen beter weten in nog steeds zoveel consumeert.

Deze vraag wordt voorgelegd aan drie humanistische wetenschappers die zich bezig houden met vraagstukken op het gebied van milieubehoud: Frans Jacobs, Lucas Reijnders en Hans Achterhuis. Uit hun discussie komt naar voren dat het vooral de politiek zal moeten zijn die in de toekomst maatregelen neemt op het gebied van milieubehoud. Campagnes die zich richten op een mentaliteitsverandering werken volgens hen alleen maar averechts: mensen die spaarlampen kopen gaan met het uitgespaarde geld op vliegvakantie naar Indonesië.

In een ander artikel in dit nummer van *Rekenschap* zet André Hielkema verschillende sociaal-wetenschappelijke verklaringen op een rij. Speciale aandacht daarbij is er voor het 'humanistische consumptie-motief', consumptie in het kader van 'bewuste zelfontplooiing'. In dit artikel ook de constatering dat de milieubeweging zich vooral richt op 'anders consumeren' en niet op 'consuminderen'.

In een bijdrage van Marleen Janssen Groesbeek wordt gesteld dat doorsnee-economen zich nauwelijks druk maken over de consumptiemotieven. Consumeren is simpelweg een gegeven en is samen met produktie de basis van onze maatschappelijke organisatie. De laatste tijd zijn er echter economen die een andere meetmethode willen voor welvaart.

Aan de hand van de Franse filosoof Georges Bataille laat Désanne van Brederode in een ander artikel zien dat wij in onze op nuttigheid gerichte samenleving niet gemakkelijk praten over onze 'koop-maar-raak'-mentaliteit. De spijlucht wordt gecamoufleerd door te zeggen dat een produkt gezond is, of dat je niet zonder kunt. Volgens haar is het belangrijk een einde te maken aan deze hypocrisie.

Carla van Baalen staat in deze *Rekenschap* uitvoerig stil bij de humanistische bijdragen aan het consumptievraagstuk. In de eerste helft van de jaren '70 was het eerste rapport van de Club van Rome binnen de humanistische beweging hoogst actueel. Er werden goede voorname besproken en standpunten de wereld in gestuurd. Daarna is het Humanistisch Verbond onvoldoende actief geweest in het stimuleren van bewustwordingsprocessen op het gebied van consumptie en milieu.

Rekenschap, humanistisch tijdschrift voor wetenschap en cultuur, wordt 4 keer per jaar gepubliceerd door de stichting Socrates, een wetenschappelijke werkstichting van het Humanistisch Verbond.

In ieder themanummer buigen humanistisch georiënteerde wetenschappers zich over actuele vraagstukken op diverse gebieden. U kunt het septembernummer van *Rekenschap* over het consumptievraagstuk bestellen door f 14,- over te

maken op giro 582293 ten name van stichting Socrates te Utrecht onder vermelding van 'Rekenschap september 1994'. Een jaarabonnement (vier nummers) kost f 50,- en kan worden opgevraagd door te schrijven naar: Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (postzegel niet nodig). Bellen kan ook: 030-318145. Vraag een proefnummer aan!

Onderwijsprogramma's Socrates

Universiteit van Amsterdam

Govert den Hartogh geeft colleges over medisch-ethische vragen binnen enkele verplichte onderdelen van de studie geneeskunde: het introductieblok Gezonde en zieke mensen, het blok Gezondheidszorg en het blok Hulp en Hulpverlening. Daarnaast verzorgt hij in het eerste trimester van het studiejaar het keuzevak Inleiding in de gezondheidsethiek. Informatie bij prof. Den Hartogh, 023-321273.

Technische Universiteit Delft

Paul Cliteur verzorgt veertien colleges Praktische filosofie, in het bijzonder in relatie tot de humanistische levensbeschouwing. Aan de orde komen tal van actuele en praktische filosofische problemen. Informatie bij secretariaat Sectie Filosofie, 015-785143 en prof. Cliteur, 020-6755300.

Rijksuniversiteit Limburg

Henk Visser verzorgt binnen de Faculteit der Economische Wetenschappen de reguliere tweejaarlijkse cursus Mensen, machines, modellen: de gevolgen van de computerrevolutie voor wetenschap en samenleving. Binnen de Faculteit der Gezondheidswetenschappen biedt Henk Visser het keuzevak Mens en computers: de gevolgen van de computerrevolutie voor de gezondheidszorg aan. Informatie bij prof. Visser, 023-276613.

Erasmusuniversiteit Rotterdam

Adriaan van der Staay verzorgt het doctoraal keuzevak Cultuurkritiek en cultuurpolitiek. Ingrediënten van de Nederlandse cultuurpolitiek. Informatie bij de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen, 010-4082486/4082487.

Universiteit Twente

Jos de Beus geeft in het derde trimester, als keuzevak binnen de Faculteit der Wijsbegeerte en Maatschappijwetenschappen, college over Humanisme en de politiek van de vooruitgang. Gekeken wordt naar de houdbaarheid van het vooruitgangsgeloof, in het licht van de hedendaagse analytische politieke filosofie. Informatie bij prof. De Beus, 020-5254292 of bij het secretariaat van de faculteit, 053-893297.

Universiteit Utrecht

Rob Tielman verzorgt een seminar Inleiding in de sociaal-wetenschappelijke aspecten van de humanistiek voor studenten die een eerste oriëntatie in de humanistiek zoeken. Begin 1995 geeft hij een seminar over de Europese aspecten van de humanistiek voor doctoraalstudenten die zich oriënteren op een beroepspraktijk in humanistische werkgebieden binnen Europa. Informatie bij prof. Tielman, 030-341700.

Landbouwwuniversiteit Wageningen

Wouter Achterberg behandelt in het eerste trimester wijsgerige vragen over de verhouding mens-natuur binnen het vak Inleiding Natuur en Samenleving. In het tweede trimester geeft hij de cursus Normatieve sociale en politieke filosofie van het milieu. Verder verzorgt hij het afstudeervak Humanistische wijsbegeerte. Informatie bij prof. Achterberg en de vakgroep Toegepaste Filosofie, 08370-84178.

door Evert Wassenaar

1 Onvoorstelbaar saai muziek, ook
om te spelen (8)
4 Niet christelijk, wel fatsoenlijk blad
(8)
7 P.E.N.-club (11)
9 Onchristelijke kleur (5)
10 Met drank en met mate (6)
11 Aanmoedigende vogel of plant (3)
14 Hinder van spelende jongens (7)
15 Zo'n projectieplaatje gaf ook niet
altijd de waarheid weer (7)
18 Twee aan twee kan uiteindelijk een
verstandige coalitie zijn (11)
20 Vroeger groen, nu wit (5)
21 Goede raad is duur, dit vaak ook (7)
22 Inzet is begin, maar het tegendeel
vaak ook (6)
23 KNMI (11)
25 Wat hij niet kent eet hij niet (4)
26 Ook een vooroordeel (6)
27 Tegengestelde van vooroordeel (11)

- 1 Totaal rekenkundige opgave (3)
- 2 Vader gaat per trein met dit papier
over de grens (8)
- 3 Coalitie-hoofddeksel? (8)
- 5 Smoes van een piloot (9)
- 6 Die popgroep begint met een opera
van Bellini (7)
- 7 Hield zijn boek verkeerd en zijn tong
niet in bedwang (9)
- 8 Kleur door te veel drank? (11)
- 12 Gaven kiezers op 3 mei jl. (13)
- 13 Hiervan kan men paars worden; zou
paars u er in laten staan? (3)
- 16 Heeft de glazenwasser, maar mag hij
in functie niet zijn (9)
- 17 Gestreepte amfibie (8)
- 19 Heeft men sterke benen voor nodig
(6)
- 23 Vroeger dacht men dat-ie plat was
(6)
- 24 Nog niet eerder bereikte prestatie (6)
- 25 De beste is de man zelf (4)

[illegible]

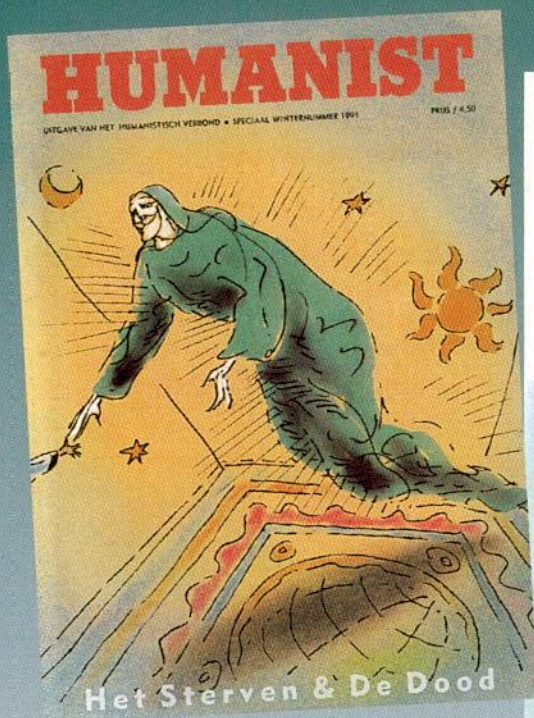
Speciale aanbieding

Ze zijn nog steeds zéér populair, de dubbeldikke winternummers. Dat is niet verwonderlijk als je naar de thema's kijkt. Want wat heeft méér met het leven te maken dan Lust, Keuzes en De Dood?

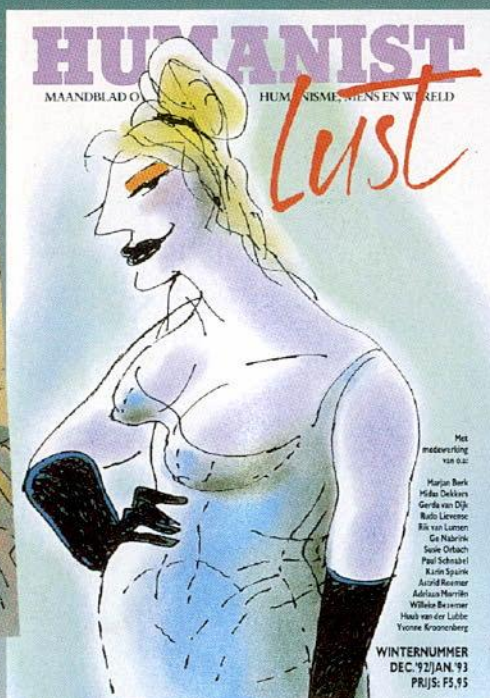
Deze maand hebben we een aantrekkelijke aanbieding. De drie themanummers kunt u nu bestellen voor maar f 12,50 (inclusief verzendkosten).

Welke 'Keuze' maakt u?

Wilt u 'Lust' of 'Sterven'?

Bij het horen van woorden als sterven en afscheid nemen, denkt u misschien enkel aan verdriet, angst en pijn. Toch is het themanummer Sterven & De Dood al voor veel mensen een hart onder de riem geweest. Iets over de inhoud: Humanistisch raadsman Frits de Hesse probeert patiënten aan hun ziektebed te troosten. Vaak lukt dat met een goed gesprek; soms dient een kopje koffie letterlijk als bakje troost. Uitvaartbegeleidster Cobie Kenninck vertelt over een humanistische uitvaart: "Kijk naar de overledene en vraag je af wat passend en mooi is bij deze mens". Ook in dit nummer een leuk sprookje (om voor te lezen!) van Koos Meinderts en veel columns en cartoons.

Het tweede themanummer gaat helemaal over Lust. Nog altijd het meest gevraagde nummer. Geen wonder: lust is immers één van de prettigste ervaringen die de mens kan overkomen. Susie Orbach vertelt waarom vrouwen vaak bang zijn voor hun lusten. En denken mannen echt dat ze het na die eerste keer allemaal al weten? Een bezoek aan een Amsterdamse polikliniek laat zien dat lust al snel in 'last' kan omslaan. Een kwestie van wel of niet veilig vrijen. Je lust en je leven: 70 pagina's over genot, normen en waarden, taboe's en traditie.

'Keuzes in het leven', het derde themanummer is, een goede aanleiding om eens uitgebreid te filosoferen over gedurfde keuzes en te mijmeren over gemiste kansen. In dit nummer worden grenzen afgetast, vragen geopperd, mogelijkheden overwogen en meningen gevormd. Wanneer kies je voor een kind? Ziek worden is geen kwestie van kiezen, dat overkomt je. Hoe ga je daar mee om? Waarom laat een vrek alle geneugten van het leven (schijnbaar) aan zich voorbij gaan? Wat mensen zijn en doen, wordt bepaald door erfelijkheid, opvoeding en omstandigheden. Maar ook door overtuiging, intuïtie, ambitie en wilskracht. En door toeval, pech en het (nood)lot. Hoeveel speelruimte daarbij is voor vrije wil en eigen keus wordt in 'Keuzes' verkend.

Of toch maar alle drie...

U kunt deze drie speciale themanummers bestellen door f 12,50 over te maken op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van 'aanbieding sept. 1994'. Dit aanbod geldt zolang de (beperkte) voorraad strekt. Wacht dus niet te lang met bestellen!